

Tiina Väisänen

Asianomistaja-asemassa olevan lapsen kuulemisesta ja kertomuksen luotettavuuden arvioinnista seksuaali- ja väkivaltarikosasioissa

1. Johdanto

Lapsiin kohdistuneet seksuaali- ja väkivaltarikosepäilyt ovat rikosprosessin parissa työskentelevien kannalta haastavia. Kyse on uhrina olevan lapsen, hänen lähipiirinsä ja koko yhteiskunnan kannalta erittäin haitallisista rikoksista. Niihin kohdistuva selvittämisintressi ja paine rikosvastuun toteuttamiseen on sen vuoksi korkealla. Samalla kyse on kuitenkin rikoksista, joihin kohdistuu tavanomaista suurempia näyttöongelmia sen vuoksi, että lapset eivät välttämättä kykene kertomaan tapahtumista samalla tavoin kuin aikuiset ja siksi, että niissä ei aina ole muuta näyttöä kuin lapsen kertomus. Rikosprosessissa voidaan sanoa olevan jatkuva perusjännite rikosvastuun toteuttamisen ja vastaajan oikeusturvaintressien välillä. Lapsiin kohdistuvissa rikoksissa oman elementtinsä tähän asetelmaan tuo vaatimus lapsen suojelemisesta. Lapset ovat erityisen haavoittuvia rikoksen uhreja. Rikosprosessi on kyettävä toimittamaan siten, ettei heille enää aiheuteta lisää kärsimystä. Tämä velvollisuus voidaan johtaa Suomea sitovista kansainvälisistä sopimuksista.¹

Suomessa on nykyisellään katsottu, että suojelun tarve kohdistuu erityisesti alle 15-vuotiaisiin lapsiin.² Tätä ilmentää se, että heitä ei pääsääntöisesti kuulla henkilökohtaisesti oikeudessa. Tämän menettelyn mahdollistavat oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 11 §:n 2 momentti, jonka mukaan 15-vuotiaan esitutkinnassa antamaa videolle tai siihen rinnastettavaan muuhun kuva- ja äänitallenteeseen tallennettua kertomusta saadaan käyttää tuomioistuimessa todisteena, jos syytetylle on varattu mahdollisuus esittää kuulusteltavalle kysymyksiä sekä esitutkintalain 39 a §, jonka mukaan asian-

¹ Ks. esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksien yleissopimuksen 3 artikla ja jäljempänä luvussa 2 mainittu Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö sekä Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU 25.10.2012 rikoksen uhrin oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista ja neuvoston puitepäätöksen 2001/220/YOS korvaamisesta 22–24 artiklat.

² Tämä ikäraja saattaa tulevaisuudessa nousta 18 vuoteen, sillä mainitun direktiivin 2 artiklan c kohdan mukaan lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä ja sen 24 artiklan mahdollisuus videotallenteen käyttämisestä koskee lapsiuhreja. Ks. tarkemmin Ojala 2012 s. 225.

omistajan kuulustelu on tallennettava, jos kuulustelukertomusta on tarkoitus käyttää todisteena oikeudenkäynnissä eikä kuultavaa tämän nuoren iän vuoksi todennäköisesti voida siinä haittaa kuulusteltavalle aiheuttamatta kuulla henkilökohtaisesti.

Kun alle 15-vuotiaan lapsen kuuleminen on hänen suojelemisekseen siirretty lähtökohtaisesti tapahtuvaksi kokonaisuudessaan jo esitutkintavaiheessa, tarkoittaa tämä sitä, että tuomioistuimella ei ole mahdollisuutta vaikuttaa siihen, miten luotettavasti lapsen kuuleminen toteutetaan. Asianomistajalle ei ole myöskään pääkäsittelyssä mahdollista esittää tarkentavia kysymyksiä. Lapsen esitutkinnassa antama taltioitu kertomus korvaa siten tuomioistuimessa tapahtuvan kuulemisen, ja keskeinen osa oikeudenkäyntiä eli pääkäsittelyssä normaalisti tapahtuva todisteiden vastaanottaminen siirtyy pääkäsittelystä esitutkintavaiheeseen.³ Tuomioistuimen tehtäväksi jää lähtökohtaisesti ainoastaan sen arvioiminen, onko kuuleminen esitutkinnassa toteutettu luotettavasti ja onko lapsen kertomus luotettava. Mikäli kuulemista ei ole toteutettu luotettavasti, tuomioistuimen on vielä arvioitava, onko lasta kuultava uudelleen pääkäsittelyssä ja onko kuuleminen pääkäsittelyssä ylipäättään mahdollista, kun otetaan huomioon lapsen ikä ja muut seikat.

Erityisesti lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä, mutta myös väkivaltarikoksia koskeissa asioissa lapsen kertomus saattaa olla keskeisin ja joskus jopa ainoa rikosepäilyn tueksi esitettävä näyttö.⁴ Tämä puolestaan johtaa siihen, että lapsen kertomuksen luotettavuuden arvioinnista saattaa syntyä koko rikosprosessin keskeinen kysymys.⁵ Lapsen kertomuksen luotettavuudella tarkoitetaan kertomuksen tarkkuutta, kun taas kertomuksen uskottavuus viittaa todistajalausannon havaittuun uskottavuuteen. Uskottavaltakaan vaikuttava kertomus ei aina ole oikea, vaan se on saattanut syntyä esimerkiksi johdattelun, niin sanottujen valemuijosten tai jopa suoranaisen valehtelun seurauksena.⁶ Tuomitsemistoiminnan kannalta haastavaa on se, että tutkimusten mukaan lasten kertomuksia arvioivat kokeneet ammattilaisetkaan eivät yksinomaan

³ Hirvelä 2006 s. 107.

⁴ STM 2009 s. 43, Santtila ym. (toim.) 2008 s. 439, HE 190/2002 vp. s. 19. Joidenkin tutkimusten mukaan vahvaa aineellista näyttöä, kuten somaattisia löydöksiä, löytyy vain noin 30 prosentissa tapauksia.

⁵ Toinen keskeinen kysymys on se, voiko lapsen kertomus yksinään riittää syyksi lukevaan tuomioon. Oikeuskirjallisuudessa näytön arviointi on ollut tapana jakaa kahteen vaiheeseen: luonteeltaan empiris-loogiseen todisteiden näyttöarvon harkintaan eli todistusharkintaan ja luonteeltaan normatiiviseen näytön riittävyuden arviointiin. Ojalan mukaan suomalaisessa oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa on lähdetty liian suoraviivaisesti siitä, että tilanteessa, jossa lapsen kertomus on uskottava, tämä riittää syyksilukevaan tuomioon. Ruotsissa (NJA 1980 s. 725, NJA 1988 s. 40, NJA 1992 s. 446, NJA 1996 s. 176 ja NJA 2005 s. 712) on sen sijaan katsottu, että uskottavakaan lapsen kertomus ei voi yksinään riittää syyksilukevaan tuomioon, vaan kertomuksen tueksi on löydettävä vähintään sitä tukevia apufaktoja. Ojalan mukaan Ruotsin HD:n omaksumaa todistusharkinnan oikeudellista lähtökohtaa voidaan pitää perusteltuna. Ks. tarkemmin Ojala 2012 s. 230–235 ja Virolainen-Martikainen 2010 s. 272–273.

⁶ Fu ym. 2012 s. 154–155. Tutkimuksen mukaan, jopa 3-vuotiaat lapset voivat kertoa strategisia valheita omasta kielletystä menettelystään. Haapasalo ym. 2000 s. 111–113 ja Bruck ym. 1998.

lapsen kertomuksen ulkoista uskottavuutta arvioimalla kykene aina erottamaan väärää kertomuksia oikeista.⁷

Lapsen kertomuksen luotettavuudesta onkin pyrittävä saamaan tietoa arvioimalla haastattelun toteuttamista ja haastattelijan käyttäytymistä haastattelutilanteessa sekä lapsen ominaisuuksia, kuten ikää, johdateltavuutta ja kielellistä kehitystä.⁸ Tutkimukset ovat osoittaneet, että haastattelijan käyttäytyminen haastattelutilanteessa vaikuttaa jopa enemmän lapsen kertomuksen luotettavuuteen kuin lapsen ominaisuudet. Vaikka esimerkiksi ikä, muisti, älykkyys ja sosiaalisuus vaikuttavat lapsen kykyyn kertoa sekä lapsen johdateltavuuteen, näiden vaikutukset on katsottu olevan vähäisempiä kuin aikuisten käyttämien kysymysten ja muun käyttäytymisen.⁹ Tutkimusten mukaan lapsen haastatteluja suorittavat ammattilaiset eivät kuitenkaan kaikilta osin vielä tiedosta haastattelijan käyttämien kysymysten ja käyttäytymisen merkitystä, ja haastattelut saattavat sen vuoksi joskus epäonnistua.¹⁰ Ajoittain lapsen luotettavuuden arvioinnista esitetään näyttönä asiantuntijan, kuten psykologin tai psykiatrin lausunto.¹¹ Aina asiantuntijalausuntoa ei kuitenkaan ole käytettävissä ja mahdollista on myös, että annettu asiantuntijalausunto ei ole laadultaan riittävän hyvä.¹² Tuomarin onkin itsenäisesti pystyttävä arvioimaan, onko lapsen kertomus luotettava.

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on tarkastella sitä, minkälaisia seikkoja tuomioistuimen tulisi ottaa huomioon arvioidessaan lapsen tallennetun esitutkintakertomuksen luotettavuutta. Koska tutkimukset ovat osoittaneet, että haastattelutilanne ja haastattelijan käyttäytyminen ovat tältä osin keskeisessä asemassa, kirjoituksessa perehdytään kysymykseen siitä näkökulmasta, *miten lapsen kuulemisesta on säädetty ja miten lapsen kuuleminen tulisi käytännössä toteuttaa*, jotta sen avulla saatava lapsen kertomus voisi olla mahdollisimman luotettava. Kirjoitelman puitteissa ei sen sijaan ole tarkoitus käsitellä näytön riittävyttä koskevia oikeudellisia kysymyksiä.

Kirjoitelma on yhdistelmä lainopillista eli oikeusdogmaattista sekä oikeuspsykologista tutkimusta. Siinä tarkastellaan lapsen kuulemista koskevaa normatiivista sääntelyä ja käytäntöä ennen kaikkea oikeuspsykologisessa tutkimuksessa saadun empiirisen tiedon valossa. Kirjoitelmassa esitetään näkemyksiä de sententia ferenda

⁷ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 179 ja 181–183, Hirvelä 2006 s. 254, Haapasalo ym. 2000 s. 95 ja Bruck ym. 1998.

⁸ Hirvelä 2006 s. 257–263 ja Haapasalo ym. 2000 s. 89–110.

⁹ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 178 ja 479 ja siinä mainitut lähteet. Perinteisessä todistajansykologisessa kirjallisuudessa on myös kehitetty erilaisia todistajan kertomuksen luotettavuuden arvioinnin kriteerejä, kuten kertomuksen yksityiskohtaisuus, konkreettisuus, sisäinen johdonmukaisuus ja kertomuksen muuttumattomuus. Tällaisten luotettavuuskriteerien käyttöä todistajanlausuntojen arvioinnissa on kuitenkin kritisoitu, koska ne ovat vailla vankkaa tieteellistä tukea. Lasten osalta kriteerien soveltamista on kritisoitu myös sen vuoksi, että lapsilla ei ole vielä kehittynyt kykyä kertoa asioista mainittujen kriteerien edellyttämällä tavalla. Ks. tältä osin Hirvelä 2007 s. 180–182, Hirvelä 2006 s. 265–269 ja siinä mainitut lähteet sekä Humppi – Ellonen 2010 s. 186, Haapasalo ym. 2000 s. 136–139 ja Santtila 1999, Studies 5.

¹⁰ Korkman ym. 2008 s. 54.

¹¹ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 479, Hirvelä 2007 s. 189 ja Hirvelä 2006 s. 242–247.

¹² STM 2009 s. 51–52.

siitä, mitä seikkoja lapsen kuulemisessa tulisi ottaa huomioon. Rikosoikeus, erityisesti silloin kun se kohdistuu lapsiin, on erityisen ihmisoikeusherkkä oikeudenala, minkä vuoksi artikkelissa aihetta pyritään tarkastelemaan ja tulkitsemaan ihmisoikeuslähtöisesti. Tärkeimpinä lähteinä on käytetty kansallista lainsäädäntöä ja kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia ja niitä koskevaa oikeuskäytäntöä (KKO ja EIT) sekä oikeustieteellistä ja oikeuspsykologista kirjallisuutta. Lisäksi lähteinä on käytetty erilaisia viranomaisille annettuja ohjeistuksia koskien lapsen kuulemista sekä tilastotietoja. Kirjoitelma rakentuu siten, että ensin tarkastellaan lapsen kuulemista koskevaa sääntelyä yleisesti (luku 2), minkä jälkeen syvennyttään tarkemmin kysymykseen kuulemisen valmistelusta ja sen toteuttamisesta (luku 3). Lopuksi kirjoituksessa esitetään loppupäätelmät johdannossa esitetyistä kysymyksistä (luku 4).

2. Lapsen kuulemista koskeva sääntely

2.1 Lähtökohtia

Lapsen kuulemisella rikosprosessissa on useita erilaisia tehtäviä. Ensinnäkin sen avulla on mahdollista saada näyttöä rikossyytteen tueksi eli huolehtia rikosvastuun toteuttamisesta.¹³ Toiseksi sillä turvataan lapselle perustuslain 21 §:ssä säädetty oikeus tulla kuulluksi. Myös uhrien suojelua koskevan direktiivin 10 artiklan mukaan jäsenvaltioiden on huolehdittava, että uhria voidaan kuulla rikosoikeudellisissa menettelyissä ja että hän voi toimittaa todisteita. Kolmanneksi lapsen kuulemisen avulla turvataan käsittelyn kontradiktorisuus. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklan 3 d kohdan mukaan jokaisella rikoksesta syytetyllä on oikeus kuulustella tai kuulustuttaa todistajia, jotka kutsutaan todistamaan häntä vastaan, ja saada hänen puolestaan esiintyvät todistajat kutsutuiksi ja kuulustelluiksi samoissa olosuhteissa kuin häntä vastaan todistamaan kutsutut todistajat.¹⁴

Lapsen kuuleminen on aina toteutettava siten, ettei siitä aiheudu lapselle ylimääräistä haittaa. Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 3 artiklan 1 kohdan mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka kos-

¹³ EIT:n ratkaisukäytännössä on lähdetty siitä, että EIS 8 artiklan suojaama oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämään kohdistuvaa kunnioitusta sisältää paitsi valtion velvollisuuden olla puuttumatta yksilön vapauspiiriin mutta myös velvollisuuden turvata nämä oikeudet positiivisin toimenpitein. Ratkaisuisissa X ja Y v. Alankomaat (26.3.1985) ja A v. Kroatia (14.10.2010) valtion katsottiin laiminlyöneen velvoitteensa suojella asianomistajia, kun vastaajia ei ollut saatu edesvastuuseen tekemistään rikoksista. Suomi on myös allekirjoittanut Euroopan neuvoston yleissopimuksen naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta (CETS no. 210). Sopimukseen sisältyy väkivaltaa ehkäiseviä toimia, toimenpiteitä väkivallan uhrin suojelemiseksi ja tekijän edesvastuuseen saattamista koskevia määräyksiä. Ks. tarkemmin Pellonpää 2012 s. 669–670.

¹⁴ Kyse on niin sanottua ”aseiden yhtäläisyyden” (equality of arms) -periaatetta konkretisoivasta määräyksestä. Ks. tarkemmin Pellonpää 2012 s. 622.

kevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Myös uhrien suojelua koskevan direktiivin 22–24 artiklojen mukaan lasten suojelemiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Näkemys lapsen suojelemisen tarpeesta on hyväksytty myös EIT:n ratkaisukäytännössä. Sen mukaan oikeudenkäynti ja vastaajan kohtaaminen voi olla vaikeaa erityisesti alaikäisille seksuaalirikosjuttujen asianomistajille. Tämän vuoksi alaikäisen rikoksen uhrin yksityiselämän suojaamiseksi tietyt järjestelyt, kuten asianomistajan kertomuksen katsominen tallenteelta, voidaan hyväksyä, kunhan järjestely saadaan sovitettua yhteen vastaajan oikeusturvan kanssa.¹⁵

2.2 Lapsen kuuleminen esitutkinnaissa

Suomessa on vuodesta 2003 lukien lähdetty siitä, että asianomistaja-asemassa olevan alle 15-vuotiaan lapsen kuuleminen tapahtuu hänen suojelemisekseen lähtökohtaisesti esitutkinnaissa. Tämän mahdollistaa johdannossa mainittu oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 11 §:n 2 momentti, jonka mukaan jos henkilön, joka ei ole täyttänyt 15 vuotta, esitutkinnaissa antama kertomus on tallennettu videotallenteeseen tai siihen rinnastettavaan muuhun kuva- ja äänitallenteeseen, kertomusta saadaan käyttää tuomioistuimessa todisteena, jos syytetyllä on varattu mahdollisuus esittää kuulusteltavalle kysymyksiä.¹⁶

Sääntely on merkittävä poikkeus henkilötodistelun välittömyys- ja suullisuusperiaatteista, joiden mukaan kaikki näyttö on lähtökohtaisesti esitettävä välittömästi ja suullisesti asian ratkaisevan tuomioistuimen edessä. Säännöksen esitöissä on kuitenkin katsottu, että oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutuminen voidaan varmistaa siten, että lapsen kuulusteluolosuhteet ja kuulustelumenetelmät voidaan riittävän luotettavasti todeta videota katsomalla jälkikäteen. Oikeudenmukainen oikeudenkäynti edellyttää myös, että syytetyllä on jossain vaiheessa prosessia ollut oikeus esittää todistajalle kysymyksiä.¹⁷ Syytetyn oikeus esittää lapselle kysymyksiä perustuu Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 3 d kohtaan. Tämä syytetyn oikeus on otettava vakavasti, sillä sen laiminlyöminen saattaa johtaa siihen, että lapsen kertomusta ei voida lainkaan hyödyntää näyttönä taikka siihen, että lapsen kertomus ei voi olla ainakaan ainoa tai pääasiallinen näyttö asiassa.¹⁸

¹⁵ Ks. esimerkiksi EIT:n Suomea koskevat ratkaisut D. 7.7.2009, A.L. 27.1.2009, F ja M 17.7.2007, A.H. 10.5.2007, B. 24.4.2007 ja W. 24.4.2007.

¹⁶ Hirvelä 2006 s. 194–195. Merkittävin lasta suojaava tekijä järjestelyssä on se, ettei lapsen esitutkinnaissa tapahtuvan kuulustelun jälkeen ylipäätään tarvitse olla rikosasian kanssa missään tekemisissä, vaan lapsen elämässä voidaan keskittyä hänen itsensä kannalta kaikkein oleellisimpaan eli muuhun kasvuun, kehitykseen ja toipumiseen.

¹⁷ HE 190/2002 vp. s. 19. Sääntely vastaa myös rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2012/29/EU 25.10.2012 24 artiklaa, jonka mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että kaikki lapsiuhrien kuulustelut voidaan tallentaa videolle ja että videotallenteita voidaan käyttää todisteena oikeudenkäynnissä.

¹⁸ Ks. asiasta tarkemmin KKO 2008:68, 2007:100 ja 2006:107.

Esitutkinnassa tapahtuvan kuulemisen tallentamisen videolle ja vastapuolen kuulustelu-oikeuden mahdollistaa esitutkintalain 39 a §, jonka mukaan asianomistajan ja todistajan kuulustelu on tallennettava videotallenteeseen tai siihen rinnastettavaan muuhun kuva- ja äänitallenteeseen, jos kuulustelukertomusta on tarkoitus käyttää todisteena oikeudenkäynnissä eikä kuultavaa tämän nuoren iän tai henkisen toiminnan häiriintyneisyyden vuoksi todennäköisesti voida siinä häiritä kuulusteltavalle aiheuttamatta kuulla henkilökohtaisesti. Kuulustelussa on otettava huomioon kuulusteltavan kehitystason asettamat erityisvaatimukset kuulustelumenetelmille, kuulusteluun osallistuvien henkilöiden määrälle ja muille kuulusteluolosuhteille. Tutkinnanjohtaja voi päättää, että muukin kuin esitutkintaviranomainen voi kuulustelijan valvonnassa esittää kysymykset kuulusteltavalle. Rikoksesta epäillylle on varattava mahdollisuus esittää kysymyksiä kuulusteltavalle. Jos rikoksesta epäilty niin pyytää, hänen kysymyksensä saa esittää myös asiamies tai avustaja. Kuulustelija voi kuitenkin määrätä, että kysymykset on esitettävä kuulustelijan välityksellä kuulusteltavalle.

Kuultaessa lasta esitutkinnassa, sovellettavaksi tulevat esitutkintaa koskevat säännökset. Lähtökohtaisesti esitutkinnan suorittaa poliisi. Lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevissa asioissa rikoksen selvittäminen ja haitan arvioiminen voidaan poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen pyynnöstä antaa alle 16-vuotiaan tai erityisestä syystä myös alle 18-vuotiaan lapsen osalta myös terveydenhuollon tutkimusyksikön tehtäväksi. Tämän mahdollistaa vuonna 2009 voimaan tullut laki lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä.¹⁹ Lain 3 §:n 1 momentin mukaan tutkimus on käynnistettävä ja tehtävä ilman aiheetonta viivästystä. Jos lapsen psykiatrinen hoito on jouduttu keskeyttämään tai siirtämään tutkimuksen ajaksi, tutkimus on tehtävä yhtäjaksoisena, ellei erityisestä syystä muuta johdu. Pykälän 2 momentin mukaan, jos tutkimuksen käynnistämisen tai jatkamisen todetaan vaarantavan lapsen terveyden, tutkimusta on siirrettävä tai tutkimus on keskeytettävä.

Vuonna 2014 on alkamassa sosiaali- ja terveysministeriön, sisäasiainministeriön ja oikeusministeriön yhteinen hanke fyysisen tai seksuaalisen väkivallan uhreiksi joutuneille alle 18-vuotiaille lapsille ja nuorille. Hankkeen tarkoituksena on, että kaikki lapsen tueksi ja asian selvittämiseksi tarvittava asiantuntemus kootaan samaan paikkaan, joka ottaa vastuun rikoksen uhriksi epäillyn lapsen tukemisesta ja asian selvittämisestä. Hanke aloitetaan kokeiluna Turun yliopistollisessa keskussairaala.²⁰

Esitutkinnasta ja pakkokeinoista annetun asetuksen 10 §:n mukaan lapsena pidetään alle 18-vuotiasta henkilöä. Sen 11 §:n 1 momentin mukaan lasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Erityisesti on

¹⁹ Sosiaali- ja terveysministeriön asettaman työryhmän tekemässä selvityksessä (STM 2009 s. 53) on pidetty ongelmallisena sitä, että valtion varoista korvataan sosiaali- ja terveydenhuollossa tehtävät lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn selvitykset, mutta ei pahoinpitelyepäilyihin liittyviä selvityksiä. Käytännössä lapsiin kohdistuvia pahoinpitelyrikosten epäilyjä on määrältään enemmän kuin seksuaalisen hyväksikäytön epäilyjä.

²⁰ THL:n tiedote 15.5.2013 ja STM 2009:30.

huolehdittava siitä, ettei lapselle aiheuteta tarpeettomasti haittaa koulussa, työpaikalla tai muussa hänelle tärkeässä ympäristössä. Pykälän 2 momentin mukaan lapsiin kohdistuvat tutkintatoimenpiteet on mahdollisuuksien mukaan annettava tähän tehtävään erityisesti perehtyneiden poliisien suoritettaviksi. Esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa neuvoteltava lääkärin tai muun asiantuntijan kanssa siitä, voidaanko lapsen kohdistaa tutkintatoimenpiteitä.

Kuulustelussa käytetystä kielestä on säädetty esitutkintalain 37 §:ssä. Sen 1 momentin mukaan kuulusteltavalla on esitutkinnassa oikeus käyttää omaa kieltään, joko suomea tai ruotsia. Esitutkintaviranomaisen on huolehdittava tulkkauksesta tai valtion kustannuksella hankittava tulkki silloin, kun viranomaisen ei kielilain mukaan ole käytettävä epäillyn kieltä. Pykälän 2 ja 3 momenteissa säädetään saamen- ja muunkielisten oikeudesta maksuttomaan tulkkaukseen ja viranomaisen velvollisuudesta huolehtia tulkkauksen järjestämisestä.

Asianomistajan on esitutkintalain 25 §:n mukaan pysyttävä totuudessa tehdesään selkoa tutkittavasta asiasta ja vastatessaan esitettyihin kysymyksiin. Lain 29 §:n 3 momentin mukaan ennen kuulustelua asianomistajalle, tämän lailliselle edustajalle ja asiamiehelle on tehtävä selkoa totuusvelvollisuudesta sekä perättömästä lausumasta säädetystä rangaistusuhasta. Alle 15-vuotiaalle lapselle, joka ei vielä ole rikosoikeudellisessa vastuussa teoistaan, ei luonnollisesti ole tarpeen kertoa säädetystä rangaistusuhasta. Asianomistajalle on ennen kuulustelua ilmoitettava, milloin hänelle oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 2 luvun mukaan voidaan määrätä oikeudenkäyntiavustaja tai tukihenkilö.

Esitutkintalaissa ei sen sijaan ole säädetty siitä, pitäisikö lapselle kertoa myös siitä, että hänen ei niin halutessaan tarvitse kertoa asiasta mitään. Oikeuskäytännössä korkeimman oikeuden ratkaisussa 2000:71 todetun mukaisesti asianomistajan ei tarvitse häntä oikeudenkäynnissä todistelutarkoituksessa kuulusteltaessa kertoa mitään eikä vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin. Ratkaisussa on päädytty katsomaan, että näin ollen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 20 §:n säännökset todistajan oikeudesta kieltäytyä todistamasta läheistään vastaan eivät koske asianomistajaa, joten asianomistajan kieltäytyessä kertomasta mitään, todisteena voidaan käyttää hänen esitutkinnassa antamaansa kertomusta.²¹

2.3 Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa

Lasta voidaan tarvittaessa kuulla pääkäsittelyssäkin. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 21 §:n 1 momentin mukaan alle 15-vuotiaita voidaan kuulla tuomioistuimessa todistelutarkoituksessa, jos tuomioistuin harkitsee tämän soveliaaksi ja jos henkilökohtaisella kuulemisella on asian selvittämiseksi keskeinen merkitys ja kuuleminen ei todennäköisesti aiheuta henkilölle sellaista kärsimystä tai muuta haittaa, joka voi

²¹ Ks. myös OML 69/2012 s. 107.

vahingoittaa häntä tai hänen kehitystään. Pykälän 2 momentin mukaan tuomioistuimen on tarvittaessa määrättävä kuultavalle tukihenkilö. Pykälän 3 momentin mukaan kuultavan kuulustelelee tuomioistuin, jollei se katso olevan erityistä aihetta uskoa kuulustelemista asianosaisten tehtäväksi siten kuin 33 §:ssä säädetään. Asianosaisille on varattava tilaisuus esittää kysymyksiä kuultavalle tuomioistuimen välityksellä tai, jos tuomioistuin katsoo sen soveliaaksi, suoraan kuultavalle. Kuuleminen voi tapahtua tarvittaessa muussa tilassa kuin tuomioistuimen istuntosalissa.

Pykälän 1 momentin esitöiden mukaan alle 15-vuotiaan kuuleminen olisi edelleen tuomioistuimen harkinnassa. Mitä lähempänä lapsi on 15 vuoden ikää, sitä helpommin häntä voidaan kuulla tuomioistuimessa. Mitä nuorempi lapsi on, sitä poikkeuksellisempaa hänen kuulemisensa tuomioistuimessa on. Alle 10-vuotiasta lasta ei pääsääntöisesti tule kuulla tuomioistuimessa. Nuorempi lapsi on helpommin johdateltavissa eikä raja mielikuvituksen ja todellisuuden välillä ole lapselle aina selvä, mikä ei välttämättä tuomioistuinkäsittelyssä tule esiin. Lapsi voi myös sopeuttaa kertomuksensa sellaiseksi, minkä hän kuvittelee aikuisen haluavan kuulla. Tuomioistuimen on otettava huomioon nämä seikat harkitessaan alle 15-vuotiaan kuulemista. Harkinnassa voidaan ottaa huomioon myös se, onko jo pelkästään esitutkinnassa asianmukaisesti tehty videointi riittävä lapsen havaintojen selvittämiseksi.²²

Oikeuskäytännössä korkeimman oikeuden ratkaisussa 2008:84 on lähdetty siitä, että mikäli lapsi on oikeudenkäynnin aikana täyttänyt 15 vuotta, hänen videolle tallennettua kertomustaan ei saa esittää todisteena, vaan häntä on kuultava henkilökohtaisesti tuomioistuimessa. Tapauksessa kahta väitetyn lapsen seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi joutunutta alle 15-vuotiasta lasta oli esitutkinnassa kuulusteltu ja heidän kuulustelunsa oli tallennettu videolle. Asian käsittelyssä käräjäoikeudessa toinen lapsista oli täyttänyt 15 vuotta. Syyttäjän esitettyä videolle tallennetut kertomukset todisteeksi syytetty vaati lasten kuulemista oikeudenkäynnissä henkilökohtaisesti. Korkein oikeus katsoi, että 15 vuotta täyttäneen lapsen osalta videolle tallennettua kertomusta ei saatu ottaa todisteeksi ja että lasta olisi tullut kuulla henkilökohtaisesti oikeudessa. Alle 15-vuotiaan lapsen videolle tallennettu kertomus sen sijaan saatiin ottaa todisteena huomioon ja hänen kuulemisestaan henkilökohtaisesti voitiin kieltäytyä. Kuten edellä johdannossa on todettu, tulevaisuudessa tämä ikäraja saattaa kuitenkin uhrien suojelua koskevan direktiivin 2 artiklan c kohdan ja 22 artiklan perusteella nousta 18 vuoteen.²³

²² HE 190/2002 vp. s. 24.

²³ Ks. tarkemmin Ojala 2012 s. 225. Ks. myös STM 2009 s. 52. Jos seksuaalirikoksen uhri on jo täyttänyt 15 vuotta ja pystyy mielenterveytensä puolesta osallistumaan oikeudenkäyntiin, saattaa oikeudenkäynti kuitenkin aiheuttaa asianomistajalle hänen ikäänsä nähden varsin ongelmallisia ja ikäviä tilanteita. Lasten ja nuorten kohdalla ongelmia tuottavat myös rikosprosessin venyminen kohtuuttoman pitkäksi. Tästä saattaa aiheutua lisätraumatisoitumista. Tuomioistuinkäsittelyssä ei myöskään aina huomioida lapsen tai nuoren kehitystasoa, vaan hän saattaa altistua ikätasolleen sopimattomalle kohtelulle. Ks. lisäksi OML 69/2012 s. 47–48 ja 116–117. Mikäli oikeusministeriön asettaman todistelua koskevan sääntelyn uudistamista työstäneen toimikunnan ehdotus hyväksytään sellaisenaan, mahdollista on myös, että tulevaisuudessa kaikkien seksuaalirikosten osalta näyttönä voidaan esittää asianomistajan esitutkinnassa antama, videolle tallennettu kertomus.

Kuultaessa lasta henkilökohtaisesti pääkäsittelyssä häntä voidaan suojella pitämällä oikeudenkäynti yleisöltä suljettuna. Tämän mahdollistaa oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa annetun lain 4 luvun 15 §:n 6 kohta, jonka mukaan, jos asiassa kuullaan alle 15-vuotiasta, tuomioistuin voi asiaan osallisen pyynnöstä tai erityisestä syystä muutoinkin päättää, että suullinen käsittely toimitetaan kokonaan tai tarpeellisin osin yleisön läsnä olematta. Lasta voidaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 34 a §:n 1 momentin 4 kohdan nojalla kuulla myös hänen itsensä henkilökohtaisesti läsnä olematta, käyttäen videoneuvottelua tai muuta soveltuvaa teknistä tiedonvälitystapaa, jossa istuntoon osallistuvilla on puhe- ja näköyhteys. Lisäksi lasta voidaan luvun 34 §:n 1 momentin 2 ja 3 kohtien nojalla kuulla asianosaisen tai muun henkilön läsnä olematta, jos lapsi muuten jättäisi ilmaisematta, mitä asiasta tietää tai jos henkilö häiritsee tai koettaa eksyttää lasta tämän puhuessa.

3. Lapsen kuulemisen valmistelu ja toteuttaminen

3.1 Lähtökohtia

Lapsen kuuleminen silloin, kun epäillään häneen kohdistuvaa rikosta, on haastavaa ja vaatii erityisasiantuntemusta.²⁴ Tutkimukset ovat osoittaneet, että erityisesti seksuaalista hyväksikäyttöä koskeissa asioissa lapset usein vastustavat asiasta kertomista lojaliteettiristiriitojen, pelon, häpeän tai syyllisyyden tunteiden vuoksi, mitkä saattavat olla rikoksenteikijän tahallisestikin aiheuttamia.²⁵ Lisäksi lapsen voi ikänsä, kielellisen kehityksensä ja muistikykynsä vuoksi olla vaikea ilmaista itseään aikuisten toivomalla tavalla.²⁶ Epäonnistuneella tavalla toteutettu kuuleminen voi johtaa siihen, että lapsen kertomuksen sisältö ja täsmällisyys kärsii, eikä sitä sen vuoksi voida enää pitää luotettavana.²⁷

Lapsiin kohdistuneet rikokset ovat silti selvitettävissä samankaltaisin järkiperaisien menetelmin kuin aikuisiinkin kohdistuneet rikokset.²⁸ Lapsen luotettava kertomus voidaan saada asianmukaisella haastattelulla, joka ei sisällä johdattelevia kysymyksiä, ei ole painostava, tapahtuu lapsen ehdoilla mitä tulee ajankohtaan ja ottaa huomioon lapsen keskittymiskyvyn ja muut kognitiiviset kyvyt.²⁹ Tärkeää on kuitenkin huomata, että haastattelulla voi olla ratkaiseva merkitys, sillä ajoittain lapsen haastattelu on ainut tiedonlähde muun näytön esimerkiksi kuvien, videoiden, tunnustuksen, tai somaattisten löydösten puuttuessa.³⁰

²⁴ HE 126/2008 vp. s. 3.

²⁵ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 439.

²⁶ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 458.

²⁷ Korkman 2006 s. 10–11.

²⁸ Taskinen (toim.) 2003 s. 6 ja Korkman 2006 s. 24.

²⁹ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 479 ja siinä mainitut lähteet.

³⁰ STM 2009 s. 43, Santtila ym. (toim.) 2008 s. 439, HE 190/2002 vp. s. 19. Joidenkin tutkimusten mukaan vahvaa aineellista näyttöä, kuten somaattisia löydöksiä, löytyy vain noin 30 prosentissa tapauksia.

Psykologiset testit tai vuorovaikutusarviot eivät anna näyttöä hyväksikäytöstä. Psykologinen tutkimus voi antaa tietoa lapsen kognitiivisesta toiminnasta ja psyykkisestä tilasta, mutta ei varsinaisesti siitä, onko hyväksikäyttö tapahtunut.³¹ Lisäksi on tärkeää huomata, että rikostutkinnallisen tutkimuksen lähtökohdat eroavat kliinisestä työskentelystä. Haastattelija ei voi samalla toimia lapsen terapeuttina ja selvittää lapsen subjektiivista kokemusmaailmaa hoidollisesta näkökulmasta, vaan painopisteen on oltava objektiivisen totuuden etsimisessä.³²

Lapsen kuulemista koskevan sääntelyn perusteella ei ole saatavissa kovin yksityiskohtaista ohjeistusta sen suhteen, miten lapsen kuuleminen tulisi käytännössä toteuttaa. Lapsen kuulemiseen on sen vuoksi kiinnitetty huomiota erilaisin alla mainituin kuulustelijoille suunnatuin ohjeistuksin, joiden sisältöä on tässä kirjoituksessa pyritty avaamaan.

Lapsen kuulemisen perusoppaana voidaan pitää Stakesin asiantuntijaryhmän vuonna 2003 sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle antamia suosituksia lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämisestä (Taskinen 2003). Toisena perusohjeistuksena on sisäministeriön vuonna 2006 antama poliiseille tarkoitettu ohje lapsen kohtaamisesta poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa, joka on tullut kumotuksi Poliisihallituksen vuonna 2011 antamalla, toistaiseksi voimassa olevalla samannimisellä ohjeella (Poliisihallitus 2011). Sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä on vuonna 2009 antanut verkossakin julkaistun muistion koskien lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämistä (STM 2009). Lisäksi poliisiammattikorkeakoulussa on vuonna 2010 toteutettu empiiriseen aineistoon perustuva tutkimus lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja hyväksikäyttötapausten tunnistamisesta, rikosprosessista ja viranomaisten yhteistyöstä, joka on niin ikään julkaistu verkossa (Humpi-Ellonen 2010).

3.2 Rikosepäilyn syntyminen ja haastattelijan asennoituminen siihen

Epäily lapseen kohdistuneesta väkivallasta syntyy usein sen perusteella, että lapsella on fyysisiä vammoja, joille ei löydy selitystä tai joiden osalta selitys vamman syntymekanismista on ristiriidassa vammalöydöksen kanssa. Tällaisia voivat olla esimerkiksi kaikki alle 1-vuotiaiden lasten luunmurtumat, kaikki alle 5-vuotiaiden kylkiluunmurtumat, olkaluun varren murtumat, lapaluun murtumat, nikamamurtumat, useat kallonmurtumat, kaikki tarkkarajaiset tai kuuman esineen aiheuttamat palovammat sekä mustelmat, jos niitä on paljon ja ne sijaitsevat muualla kuin säärissä, reisissä, kyynärvarsissa tai otsassa.³³

Terveydenhuollon asiantuntijat ovat arvioineet, että lasten fyysisistä pahoinpitelyä ei vieläkään aina tunnisteta. Uhritutkimusten mukaan lapsiin kotona kohdistuva vä-

³¹ STM 2009 s. 43 ja Haapasalo ym. 2000 s. 103–104.

³² Korkman ym. 2008 s. 57 ja Santtila ym. (toim.) 2008 s. 437.

³³ Taskinen (toim.) 2003 s. 38–41.

kivalta on paljon yleisempää kuin lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö.³⁴ Samalla on kuitenkin huomioitava, että lapsen fyysisille vammoille voi löytyä myös muu selitys kuin väkivalta. Esimerkiksi eräät harvinaiset oireyhtymät saattavat tuottaa samanlaisia oireita ja vammoja, joita pahoinpitelyn seurauksena usein syntyy.³⁵

Epäily lapseen kohdistuneesta seksuaalisesta hyväksikäytöstä voi syntyä esimerkiksi sen perusteella, että lapsi itse kertoo tapahtuneesta, joku aikuinen pääättelee hyväksikäytön tapahtuneen, hyväksikäyttöepäily tulee esille muiden tutkimusten yhteydessä tai hyväksikäyttäjä/epäilty ilmoittaa itse tapahtuneesta. Hyväksikäytetyllä lapsella saattaa olla erilaisia fyysisiä merkkejä, kuten turvotusta, mustelmia tai haavoja sukupuolielinten alueella. Stakesin ohjeessa todetun mukaan myös lapsen käytös ja oireet voivat viestittää ongelmista. Tärkeää on kuitenkin huomata, että lapsen psyykkiselle oireilulle voi löytyä muukin selitys.³⁶

Uhritutkimusten mukaan lasten seksuaalinen hyväksikäyttö on paljon harvinaisempaa kuin lapsiin kohdistuva väkivalta, ja se kohdistuu kaksi kertaa todennäköisemmin tyttöihin kuin poikiin.³⁷ Huomionarvoista on se, että biologisten vanhempien tekemä ja nuoriin lapsiin kohdistuva hyväksikäyttö on harvinaisempaa kuin ei-biologisen aikuisen esimerkiksi isäpuolen tekemä ja jo murrosiän kynnyksellä oleviin lapsiin kohdistuva hyväksikäyttö.³⁸ Myöskään mikään lapsen edellä mainituista oireista ei yksin ole osoitus lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Lasten erilainen oireilu on varsin yleistä ilman, että sen taustalla olisi hyväksikäyttöä. Siten myös epäilylle lapseen kohdistuvasta hyväksikäytöstä voi löytyä jokin muu selitys kuin hyväksikäyttö.³⁹

Lapsen kertomukseen kaltoinkohtelusta on aina suhtauduttava vakavasti. Samalla pitää kuitenkin muistaa, että joskus lapsen kertomus voi olla väärä. Lapselle on esimerkiksi riitatilanteessa voitu laittaa sanat suuhun tai aikuiset ovat saattaneet käsittää hänen puheensa väärin. Esimerkiksi huoltoriitojen yhteydessä perättömiä hyväksikäyttöilmoituksia on joskus tehty estämään toisen vanhemman huolto- ja tapaamisoikeuksia.⁴⁰ Joskus lapsen kertomus saattaa olla väärä johtuen tahattomista psyykkisistä prosesseista, kuten mielikuvituksesta, valemuistoista tai muistiaukkojen paikkaami-

³⁴ Taskinen (toim.) 2003 s. 101. Ks. kuitenkin myös STM 2009 s. 32, jossa on todettu, että erään tutkimuksen mukaan kokonaisuutena yhdeksäsluokkalaisten kokemukset vanhempiensa käyttämästä fyysisen väkivallan ja aggression eri muodoista ovat kahdenkymmenen vuoden aikana vähentyneet huomattavasti. Selkeimmin muutos näkyy lievässä väkivallassa.

³⁵ Taskinen (toim.) 2003 s. 38–41.

³⁶ Taskinen (toim.) 2003 s. 50–54.

³⁷ STM 2009 s. 53.

³⁸ Taskinen (toim.) 2003 s. 101–102. Eräässä tutkimuksessa kyselyyn vastanneista 15–16-vuotiaista nuorista 72 prosenttia ilmoitti ainakin joskus elämänsä aikana kokeneensa vähintään lievää väkivaltaa, kuten läimäyksiä ja tukistuksia. Sen sijaan lasten seksuaalista hyväksikäyttöä koskevassa kyselytutkimuksessa 15–16-vuotiaiden ikäryhmässä seitsemän prosenttia tytöistä ja kolme prosenttia pojista oli kertonut joutuneensa joskus elämänsä kuluessa seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi. Ks. myös Santtila ym. (toim.) 2008 s. 436.

³⁹ Hirvelä 2007 s. 190 ja Taskinen (toim.) 2003 s. 50–57.

⁴⁰ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 435.

sesta. Myös näkemys siitä, että lapsi ei voisi kertoa esimerkiksi seksuaalisesta hyväksikäytöstä, mikäli sitä ei ole tapahtunut, on osoitettu virheelliseksi. Lapsetkin voivat valehdella joutuneensa rikoksen uhriksi.⁴¹ Uskottavan valetarinan kertominen vaatii kuitenkin monia taitoja, joten mitä nuorempi lapsi on kyseessä, sitä todennäköisemmin hän puhuu totta, mikäli hän on itse alun perin tuottanut kertomuksensa yksityiskohdat, ja kertomus on muutoinkin realistinen.⁴²

Vastaajan ja myös asianomistajana olevan lapsen oikeusturva edellyttääkin, että lapsen kuuleminen toteutetaan objektiivisesti siten, että kuulustelija pitää koko ajan mielessään kaikki mahdolliset vaihtoehdot rikosepäilyn sekä lapsen oireiden ja vammojen synnystä.⁴³

3.3 Toimenpiteet ennen lapsen kuulemista

Lapsen kuulemisen valmisteluun ja toteuttamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Lapsen kuulustelukertomuksen luotettavuutta voidaan pyrkiä lisäämään käyttämällä hyväksi jatkuvasti kehittyvää psykologista tietoa lapsen käyttäytymisestä kuulustelutilanteessa ja kuulustelumenetelmien ja -olosuhteiden vaikutuksesta lapsen kertomukseen.⁴⁴ Mahdollisimman luotettavan lapsen kertomuksen saaminen edellyttää lapsen iän ja kehitystason, psyykkisen kehityksen ja lapsen edun huomioivaa erityisosaamista. Lapsen kuulemista koskevan esitutkintalain esitöiden mukaan lastenpsykiatrinen tai nuorisopsykiatrinen ja psykologinen asiantuntemus on lapsen kuulemisen toteuttamiseksi usein välttämätöntä. Erityisosaamisen tarve korostuu muun muassa silloin, kun kyseessä on alle kouluikäinen lapsi.⁴⁵ Erityisosaamisen tarve korostuu myös silloin, jos on aihetta epäillä, että lapsen kertomukseen on pyritty tietoisesti tai tiedostamatta vaikuttamaan.

Sen jälkeen kun lapsen epäilty kaltoin kohtelu on havaittu ja sitä aletaan selvittää rikosepäilynä, tutkimukset olisi syytä keskittää.⁴⁶ Tärkeää on huomata, että mikäli tutkimuksen suorittaa terveydenhuollon yksikkö, tutkijan ja terapeutin tehtäviä saman lapsen tai perheen kohdalla ei voi yhdistää.⁴⁷ Lapsen kuuleminen ja muut toimenpiteet riippuvat siitä, kuinka akuutista ja vakavasta rikosepäilystä on kysymys. Mikäli kysymys on vakavasta väkivallasta tai hyväksikäytöstä, lapsi otetaan hoidettavaksi sairaalaan, jossa hänelle tehdään mahdollisimman pian erilaisia somaattisia tutkimuksia ja hoitotoimenpiteitä. Tässä yhteydessä lapsen kanssa keskustellaan avoimin

⁴¹ Hirvelä 2006 s. 257–263 ja Haapasalo ym. 2000 s. 112–113. Sekä niissä mainitut lähteet.

⁴² Santtila ym. (toim.) 2008 s. 176–177.

⁴³ Taskinen (toim.) 2003 s. 10 ja 50–57.

⁴⁴ HE 52/2002 vp. s. 43.

⁴⁵ HE 126/2008 vp. s. 3.

⁴⁶ STM 2009 s. 45.

⁴⁷ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 437 ja Taskinen 2003 s. 30.

kysymyksiin hänen käsityksestään oireiden ja vammojen synnystä. Myös lapsen saatajan kanssa keskustellaan asiasta, mutta kuitenkin niin, ettei lapsi ole tässä tilanteessa paikalla.⁴⁸

Stakesin ohjeen mukaan ennen lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevan oikeuspsykologisen tutkimuksen suorittamista on laadittava tutkimussuunnitelma ja kerättävä asiaan liittyviä taustatietoja.⁴⁹ Näitä ohjeita tulisi noudattaa myös lapseen kohdistuvan väkivaltarikoksen selvittämisen osalta. Kuulustelusuunnitelman tekemiseen onkin kehoitettu myös Poliisihallituksen ohjeessa.⁵⁰ Tutkimussuunnitelman laatiminen helpottaa toimenpiteiden suorittamista siten, ettei mitään jää pois ja etteivät tutkimukset tarpeettomasti laajene. Siihen kirjataan tutkimuksen tavoite, suoritettavat osatutkimukset aikatauluineen sekä esitietojen perusteella johdettavat vaihtoehdot selitykset (hypoteesit) siitä, mistä syytös tai epäilyt ovat voineet syntyä. Kaikki mahdolliset vaihtoehdot on otettava huomioon, ja kaikki rikosepäilyn yksityiskohdat on kirjattava ylös niin tarkkaan kuin mahdollista.⁵¹

Tieto siitä, miten epäily on syntynyt, antaa paljon tietoa myös sen todennäköisyydestä. Tämän vuoksi on tärkeää selvittää rikosepäilyn synnyn taustat eli esimerkiksi se, kenen toimesta ja minä aikana rikosepäily on nostettu esille. Lisäksi on selvitettävä muun muassa se, minkälaisia toimenpiteitä tämän jälkeen on suoritettu ja onko vastaavia rikosepäilyjä mahdollisesti ollut jo aiemmin.⁵² Lapsen kehitystiedoilla on merkitystä sen arvioinnissa, voidaanko lasta ylipäätään kuulla ja miten pitkiä aikoja.⁵³ Alle 5-vuotiaiden lasten osalta kognitiivisen kehitystason vaihtelu on suurta, ja haastattelun mielekkäisyys joudutaan arvioimaan tapauskohtaisesti. Se, voidaanko lapsen kanssa suorittaa asianmukainen kuulustelu, riippuu siitä, onko lapsi kykenevä puhumaan pitkiä lauseita ja kertomaan tapahtumista. Mikäli lapsi ei vielä osaa kunnolla puhua, haastattelun toteuttaminen ei ole mahdollista. Alle 5-vuotiaiden osalta voi olla tarpeen harkita kielellisen tason arviointia erikseen ennen haastattelua kielellisten testien avulla.⁵⁴

⁴⁸ Taskinen (toim.) 2003 s. 44–47 ja 57–59.

⁴⁹ Taskinen (toim.) 2003 s. 60–62.

⁵⁰ Poliisihallitus 2011 s. 6.

⁵¹ Taskinen (toim.) 2003 s. 63–64. Hyväksikäytön ja juuri tiettyyn henkilöön kohdistetun epäilyn vaihtoehtoisia selityksiä voivat olla esimerkiksi se, että lapsi on joutunut hyväksikäytön uhriksi, mutta tekijä on joku muu kuin epäilty, lapsi on kokenut jonkin muun traumaattisen tapahtuman, oireiden taustalla on jokin muu lapsen elämään liittyvä tekijä, syytöksen esittäjä uskoo syytökseen, mutta kyseessä on virheellinen tulkinta tilanteesta, huoltoriidassa syyttävä osapuoli tavoittelee etua lapsen huollosta päätettäessä, syytösten motiivina voi olla kosto esimerkiksi parisuhteen purkauksessa tai muut mahdolliset syyt.

⁵² Taskinen (toim.) 2003 s. 65–66 ja Santtila ym. (toim.) 2008 s. 440–444.

⁵³ Hirvelä 2006 s. 368.

⁵⁴ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 472–473.

3.4 Kuulemisajankohta ja -olosuhteet

Esitutkintalaissa ei ole säädetty määräaikaakaan sille, miten nopeasti kuulustelut tulee toimittaa tilanteessa, jossa epäillään, että lapsen on kohdistettu väkivalta- tai seksuaalirikos.⁵⁵ Tätä voidaan pitää ongelmallisena. Se, miten nopeasti lasta kuullaan, ei saisi olla yksittäisen asiaa tutkivan poliisimiehen päätösvallassa, vaan laissa pitäisi olla selkeä sääntely siitä, miten nopeasti toimenpiteisiin on ryhdyttävä. Mitä nopeammin lapsen haastattelu voidaan toteuttaa, sen parempi.⁵⁶ Myös uhrien suojelua koskevan direktiivin 20 artiklassa on edellytetty, että uhrin kuulustelut suoritetaan ilman aiheetonta viivytystä sen jälkeen, kun toimivaltaiselle viranomaiselle on tehty rikosilmoitus.

Lainsäädännön puutteellisuudesta huolimatta Poliisihallituksen ohjeessa on kuitenkin asianmukaisesti lähdetty siitä, että lapsen ollessa rikosasiassa asianomistajana, esitutkintatoimenpiteet on aloitettava välittömästi. Kyse on virallisen syytteen alaisesta rikoksesta aina, kun lapsi on asianomistajana, joten esitutkinta voidaan aloittaa asianomistajan tai hänen huoltajansa mielipiteestä huolimatta. Esitutkintatoimenpiteet tulee suorittaa viivytyksettä. Lapsen kuuleminen pitkän ajan kuluttua epäilyllystä tapahtumasta voi heikentää lapsen kertomuksen laatua ja luotettavuutta.⁵⁷

STM:n antaman selvityksen liitteenä olevan ohjeen mukaan asiantuntijajaksiköiden tulisi pyrkiä noudattamaan seuraavia aikarajoja lapsen tutkimuksen käynnistämiseksi. Ensimmäinen viranomaisneuvottelu tulisi pyrkiä pitämään viikon sisällä virka-apupyynnön saapumisesta. Lapsen haastattelu akuuteissa tapauksissa, kun tapahtumasta on kulunut alle viikko, tulisi suorittaa muutaman päivän sisällä virka-apupyynnön saapumisesta. Lapsen haastattelu, kun tapahtumasta on kulunut viikosta puoleen vuotta, tulisi suorittaa kahden viikon sisällä virka-apupyynnön saapumisesta. Lapsen haastattelu, kun tapahtumasta on kulunut yli puoli vuotta, tulisi suorittaa kuukauden sisällä virka-apupyynnön saapumisesta. Muilta osin tutkimusten aikarajat voivat joustaa tapauksesta ja tilanteesta riippuen, mutta lapsen haastattelu akuuttitapauksissa tulee aina tehdä kiireellisesti ja se on asetettava etusijalle suhteessa muihin tutkimuksiin ja haastatteluihin.⁵⁸

Poliisihallituksen ohjeen mukaan sopivan kuulustelun kesto on yksilöllistä, mutta alle 12-vuotiaan lapsen kuulustelemista yli tunnin pitäisi välttää.⁵⁹ Nuoremmilla lapsilla kuulustelut voidaan joutua järjestämään huomattavasti tätä lyhyemmiksi. Nykyisen kehityspsykologisen tiedon mukaan 2-vuotiaan keskittymiskyky on noin

⁵⁵ Sen sijaan, jos nuorta itseään epäillään rikoksesta, esitutkintalaissa, laissa nuorten rikoksenteekijöiden tilanteen selvittämisestä ja oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetussa laissa on säädetty määräajat sille, miten nopeasti toimenpiteisiin on ryhdyttävä.

⁵⁶ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 469.

⁵⁷ Poliisihallitus 2011 s. 3–4.

⁵⁸ STM 2009, ohjeet s. 3(8)–4(8).

⁵⁹ Poliisihallitus 2011 s. 6.

7 minuuttia, 3-vuotiaan 9 minuuttia, 4-vuotiaan 13 minuuttia, 5-vuotiaan 15 minuuttia ja 6–7-vuotiaan 60 minuuttia.⁶⁰ Varsinaiset haastattelut on rajoitettava yhdestä kolmeen kertaan. Jos lasta halutaan haastatella useammin kuin kolme kertaa, siihen tulee olla erityisen painava syy, esimerkiksi se, että asiasta on tullut uusia tietoja tai on jouduttu käyttämään tulkkia. Haastattelujen jatkamisen syyksi ei kelpaa se, että lapsi ei ole kertonut mitään.⁶¹

Lasta tulisi haastatella vain yhdessä toimipaikassa. Käytettävissä tulisi olla lapsen haastatteluun ja sen seuraamiseen tarkoitettuja tiloja, sekä vanhempien haastatteluihin ja viranomaisneuvotteluihin sopivia tiloja.⁶² Myös uhrien suojelua koskevan direktiivin 23 artiklassa on edellytetty, että uhria kuulustellaan tähän tarkoitukseen suunnitelluissa tai muunnelluissa tiloissa ja uhria kuulustelevat ammattihenkilöt, joilla on tähän sopiva koulutus tai kuulustelu tapahtuu tällaisten ammattihenkilöiden välityksellä.

Kuulemisen alkuvaiheessa pyritään rakentamaan mahdollisimman hyvä, häiriötön ja turvallinen haastattelutilanne ja luomaan lapsen hyvä kontakti. Lapselle on kuitenkin kerrottava siitä, että kuuleminen videoidaan ja että kuulemista mahdollisesti seuraa tämän videolinkin välityksellä muutkin ihmiset. Haastattelutila ja haastattelijan ulkoiset ominaisuudet pitäisi pyrkiä järjestämään mahdollisimman neutraaleiksi siten, etteivät tällaiset ulkoiset olosuhteet ole esteenä esimerkiksi pelokkaan lapsen haastattelemiselle. Kuulustelutilaan voi varata paperia ja kyniä, jolloin lapsi voi tarvittaessa tarkentaa sanomaansa piirtämällä tai kirjoittamalla.⁶³ Sitä vastoin haastattelutilassa olevat liialliset virikkeet, kuten lelut, voivat johtaa siihen, että lapsi alkaa keskittyä niihin haastattelun sijaan.⁶⁴ Myöskään esimerkiksi anatomisia nukkeja ei suositella käytettäväksi lapsen kuulusteluissa, koska tutkimuksen mukaan haastattelijat käyttävät silloin enemmän johdattelevia kysymyksiä ja lapset puolestaan kertovat vähemmän.⁶⁵ Myös leikintarkkailua on pidetty ongelmallisena haastattelumuotona, koska haastattelusta tulee tällöin epäyhtenäisempi, kun lapsi keskittyy haastattelun sijasta leikkimiseen.⁶⁶

3.5 Kuulemisessa mukana olevat henkilöt

Rikoksen uhrin voivat kokea kuulustelutilanteen hyvin ahdistavaksi, varsinkin jos rikos on erityisen henkilökohtaista laatua. Luottamuksen syntyminen kuulustelijaan voi olla tärkeää ja saattaa vaatia aikaa. Sen vuoksi uhrien suojelua koskevan direktiivin

⁶⁰ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 194–195.

⁶¹ Taskinen (toim.) 2003 s. 76.

⁶² STM 2009, ohjeet s. 3(8)–4(8).

⁶³ Poliisihallitus 2011 s. 6.

⁶⁴ Taskinen (toim.) 2003 s. 152.

⁶⁵ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 471.

⁶⁶ Korkman ym. 2008 s. 55.

23 artiklassa on edellytetty, että erityisen haavoittuvia uhreja, kuten lapsia tai seksuaalisen väkivallan kokeneita kuulustelisi aina sama ihminen, jollei se ole hyvän oikeudenkäytön vastaista. Direktiivin valmisteluvaiheessa⁶⁷ todetun mukaisesti tällaisia poikkeuksia voidaan sallia hyvän oikeudenkäytön turvaamiseksi, jos esimerkiksi on kiireellinen tarve kuulustella toista henkilöä tai jos tavanomainen kuulustelija ei ole käytettävissä. Lisäksi direktiivin 23 artiklassa on säädetty, että seksuaalisen väkivallan, sukupuoleen perustuvan väkivallan tai läheisväkivallan uhrien kaikki kuulustelut, joita ei suorita syyttäjää tai tuomari, suorittaa uhrin kanssa samaa sukupuolta oleva henkilö, jos uhri näin toivoo, edellyttäen että tästä ei aiheudu haittaa rikosoikeudellisen menettelyn kululle.

Poliisihallituksen ohjeen mukaan lapsen kuulemisen suorittaa tähän tehtävään perehtynyt poliisi. Virka-apupyynnön perusteella lapsen haastattelun saa suorittaa myös lapsen haastatteluihin perehtynyt terveydenhuollon ammattihenkilö. Kuulusteltavan on osattava kommunikoida lapsen kanssa tavalla, joka tukee mahdollisimman kattavan, yksityiskohtaisen ja tarkan kuvan saamista tapahtumista ja epäillystä rikoksesta. Lapsen kuulustelutilanteessa tulee pääsääntöisesti olla läsnä vain kuulustelija ja lapsi.⁶⁸ Tähän on useita eri syitä. Ensinnäkin lapselle saattaa olla erikoista, ettei esimerkiksi kuulustelutilanteessa mukana oleva äiti tai isä vastaa kysymyksiin, joihin hän tietää heillä olevan vastauksen. Lasta saattaa myös hävettää kertoa kokemuksistaan vanhempien läsnä ollessa tai hän voi haluta suojella vanhempaansa tällaisilta asioilta. Haastattelijan on myös helpompi kehittää suhde lapsen kanssa ilman vanhemman läsnäoloa. Huoltajan läsnäolon epäämistä on siten harkittava aina silloin, kun on syytä epäillä, että huoltajan läsnäolo vaikuttaa lapsen kertomukseen.⁶⁹

Poikkeustilanteissa hyvin pientä tai arkaa lasta saatetaan kuitenkin joutua haastattelemaan vanhemman tai jonkun muun tukihenkilön ollessa läsnä. Uhrien suojelemista koskevan direktiivin 23 artiklassa on edellytetty, että uhrin mukana voi olla hänen oikeudellinen edustajansa ja hänen valitsemansa henkilö, jollei perustellusta syystä ole tehty päinvastaista päätöstä. Direktiivin valmisteluvaiheessa (direktiiviehdotuksen 20 artikla) todetun mukaan tätä mahdollisuutta voidaan rajoittaa vain poikkeuksellisissa olosuhteissa, ja silloinkin vain erikseen nimetyn henkilön osalta. Tässä tapauksessa uhrin olisi saatava valita toinen luotettu henkilö, joka on läsnä kuulusteluissa.

Suomessa nyt voimassa olevan esitutkintalainsäädännön mukaan lasta voidaan joutua kuulemaan huoltajan tai muun laillisen edustajan läsnä ollessa myös silloin, jos vanhempi tai muu laillinen edustaja sitä vaatii, koska lapsen huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla on oikeus olla kuulusteluissa läsnä.⁷⁰ Tutkittavaan asiaan rikok-

⁶⁷ Direktiiviehdotus KOM (2011)275.

⁶⁸ Poliisihallitus 2011 s. 5–7 ja HE 52/2002 vp. s. 43.

⁶⁹ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 471–472. Ks. myös Poliisihallitus 2011 s. 6–7.

⁷⁰ Vrt. kuitenkin vuonna 2014 voimaan tulevan uuden esitutkintalain 7 luvun 14 §:n 3 momentti, jonka mukaan tutkija voi kieltää laillisen edustajan läsnäolon kuulustelussa myös, jos läsnäolon voidaan muuten olettaa vaikeuttavan rikoksen selvittämistä.

sesta epäillyn asemassa olevan huoltajan ei kuitenkaan edes nykyisen esitutkintalain mukaan tule sallia olla läsnä lapsen kuulusteluissa. Kuulusteluissa mukana olevalle henkilölle on tehtävä selväksi, että hän ei saa millään tavalla puuttua kuulustelun kulkuun. Hänelle pitää kertoa, että haastattelun tavoitteena on saada lapsen oma kertomus tapahtumista mahdollisimman ei-ohjaavasti. Kuulustelutilanteessa läsnä olevien henkilöiden pitää kuitenkin näkyä ja heidät on mainittava videotallenteessa.⁷¹

Silloin, kun haastattelija ja lapsi eivät puhu riittävän hyvin yhteistä kieltä, kuulusteluissa on tarpeen käyttää tulkkia. Tämä tuo oman haasteensa kuulustelun kulkuun. Tulkin käyttäminen asettaa rajoituksia kontaktin luomiseen sekä lapsen kielenkäytön arviointiin ja huomioonottamiseen. Tulkin kanssa on käytävä tarkkaan läpi haastattelun periaatteita, ja kuulemiseen on varattava tavanomaista enemmän aikaa. Tulkkille on painotettava, että hän ei saa auttaa lasta kertomaan asiasta tarkentamalla haastattelijan tekemiä kysymyksiä itse, vaan hänen tulisi kääntää lapselle haastattelijan kysymykset sanatarkasti. Erityisesti on painotettava, että tulkki ymmärtää avointen, ei-johdattelevien kysymysten tärkeyden.⁷² Myös kulttuuriseikat on otettava huomioon tulkkausta järjestettäessä.⁷³ Joissakin kulttuureissa nuoren tytön voi esimerkiksi olla mahdotonta puhua seksuaaliasioista miehen ollessa läsnä.⁷⁴

3.6 Pää- ja vastakuulusteluvaiheet

3.6.1 Lähtökohtia

Silloin, kun lapsen esitutkinnassa antama taltioitu kertomus korvaa tuomioistuimessa tapahtuvan kuulemisen, keskeinen osa oikeudenkäyntiä eli pääkäsittelyssä normaalisti tapahtuva todisteiden vastaanottaminen siirtyy pääkäsittelystä esitutkintavaiheeseen.⁷⁵ Tästä pitäisi lähtökohtaisesti seurata, että lapsen kuuleminen esitutkinnassa tulisi toteuttaa oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 33 §:n tarkoittamien samojen periaatteiden nojalla kuin asianomistajan kuuleminen todistelutarkoituksessa tuomioistuimessa.⁷⁶

Säännöksen mukaan henkilön kuulustelu jakautuu pääkuulusteluun ja vastakuulusteluun sekä niitä seuraaviin lisäkysymyksiin. Pääkuulustelun tarkoituksena on selvittää tapahtumainkulku mahdollisimman vapaan kerronnan avulla. Siinä johdattelevat kysymykset eli sellaiset, jotka sisältönsä, muotonsa tai esittämistapansa puolesta johtavat määrätynlaiseen vastaukseen, ovat kiellettyjä. Pääkuulustelua seuraa vastakuulustelu, jonka tavoitteena on ensinnäkin pyrkiä saamaan lisäinformaatiota asiassa ja

⁷¹ Poliisihallitus 2011 s. 6–7, Santtila ym. (toim.) 2008 s. 471–472 ja Taskinen (toim.) 2003 s. 75–76.

⁷² Hirvelä 2006 s. 368.

⁷³ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 472.

⁷⁴ Taskinen (toim.) 2003 s. 81.

⁷⁵ Hirvelä 2006 s. 107.

⁷⁶ Hirvelä 2006 s. 373–376.

toisaalta selvittää todistajan lausunnon luotettavuutta. Vastakuulustelussa ja sitä seuraavassa lisäkysymysten esittämisen vaiheessa johdattelevat kysymykset ovat sallittuja todistajan kertomuksen luotettavuuden selvittämiseksi.⁷⁷

Oikeuspsykologisessa kirjallisuudessa vallitsee kuitenkin yksimielisyys siitä, että koska lapset ovat erityisen alttiita johdattelulle, johdattelevia kysymyksiä ei tulisi heidän kuulemisessaan käyttää.⁷⁸ Stakesin ohjeessa on todettu, että jos johdattelevia kysymyksiä käytetään yhdessä sosiaalisen painostuksen kanssa, osa lapsista vastaa mihin tahansa kysymykseen myöntävästi.⁷⁹ Lasten kertomukset voivat siten vääristyä huomattavasti, jos heitä haastatellaan johdattelevin haastattelumenetelmin.⁸⁰

Lapsen kuulemista esitutkinnassa koskevan esitutkintalain 39 a §:n säätämiseen johtaneessa hallituksen esityksessä on todettu, että lapsen kuulustelukertomuksen luotettavuutta voidaan pyrkiä lisäämään käyttämällä hyväksi jatkuvasti kehittyvää psykologista tietoa lapsen käyttäytymisestä kuulustelutilanteessa ja kuulustelumenetelmien ja olosuhteiden vaikutuksesta lapsen kertomukseen.⁸¹ Lain esitöissä on siten nimenomaisesti kehoitettu seuraamaan psykologista tietoa lasten kertomusten luotettavuutta arvioitaessa. Tätä tietoa seuraamalla voidaankin päätyä siihen, että perinteisellä tuomioistuimessa tapahtuvalla, johdattelevat kysymykset sallivalla vastakuulustelulla ei ole saatavissa selvitystä siitä, onko lapsen kertomus luotettava. Luotettavuutta on kyettävä arvioimaan muiden kriteerien avulla, vaikka tällaisen täydellisen vastakuulustelumahdollisuuden puuttuminen onkin omiaan heikentämään rikoksesta epäillyn oikeusturvaa.

Vaikka lapsen kuulemista ei siten voidakaan toteuttaa täysin samalla tavoin kuin täysi-ikäisen henkilön kuulemista, tässä kirjoituksessa lähtökohdaksi on kuitenkin otettu ajatus kuulemisen jakamisesta pääkuulusteluun ja vastakuulusteluun oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 33 §:n tarkoittamalla tavalla siten, että epäillylle varataan joka tapauksessa tilaisuus esittää asianomistajalle kysymyksiä.

⁷⁷ Haapasalo ym. s. 227–232.

⁷⁸ Poliisihallitus 2011 s. 6, Santtila ym. (toim.) 2008 s. 184 ja 466, Korkman 2006 s. 20–24 ja siinä mainitut lähteet, Taskinen (toim.) 2003 s. 76–79, Haapasalo ym. 2000 s. 92–94, Garven ym. 1998, Bruck ym. 1998 ja O Donohue ym. 1996. Ks. kuitenkin Hirvelä 2006 s. 376, jonka mukaan vastakuulusteluvaiheessa johdattelevat kysymykset eivät välttämättä ole haitallisia, kun informaatiota on jo kerääntynyt runsaasti.

⁷⁹ Oikeuspsykologisessa kirjallisuudessa on myös listattu lasten johdattelulle altistavia kognitiivisia ja sosiaalisia tekijöitä. Ensin mainittuja ovat tilanteet, joissa lapsi ei ymmärrä mitä hänelle on tapahtunut tai miten tulkita tapahtumia, lasta pyydetään kuvaamaan enemmän ihmisiä, esineitä tai asioita kuin tapahtumia, tapahtumasta on pitkä aika, lapsi ei muista kysytyä asiaa kunnolla ja lapsi itsekin usko kertomaansa, koska muistikuvat ovat vääristyneet johdattelun/manipuloinnin seurauksena. Viimeksi mainittuja ovat tilanteet, joissa lapsi voi haluta miellyttää aikuista, lapset uskovat aikuisten tietävän asiat paremmin, lasta painostetaan lisäämään yksityiskohtia tai toistetaan pyyntöä muistella tarkemmin, haastattelutilanne on stressaava tai painostava, haastattelussa käytetään anatomisia nukkeja tai lapsen kertomukseen vaikuttaa ikätoverien malli tai painostus. Ks. Santtila ym. (toim.) 2008 s. 185.

⁸⁰ Taskinen (toim.) 2003 s. 76–77 ja Korkman 2006 s. 20–24.

⁸¹ HE 52/2002 vp. s. 43.

3.6.2 Pääkuulustelu

Luotettavin kuulustelutulos syntyy lapsen itsenäisellä kerronnalla ja siitä johdetuilla avoimilla kysymyksillä. Poliisihallituksen ja Stakesin ohjeiden mukaan lapsen kuulustelu ja kysymykset olisi hyvä laatia niin sanotun strukturoidun NICHHD-haastattelurungon (National Institute of Child Health and Human Development) avulla.⁸² Haastattelurunkoa ei kuitenkaan voida käyttää alle kolmivuotiaille lapsille. Kolme vuotta täyttäneille sitä voidaan kokeilla pitäen kuitenkin mielessä, että on erityisen tärkeää pyrkiä välttämään johdattelevia ilmaisuja. Mikäli vapailla kysymysmuodoilla ei saada lapselta esille mitään väitettyn epäilyyn liittyvää, haastatteluja ei tule jatkaa.⁸³

Haastatteluissa käytettävän kielen tulisi olla mahdollisimman yksinkertaista. Siinä tulisi välttää pitkiä ja monimutkaisia lauseita, moniselkoisia kysymyksiä ja epäselviä viittauksia ihmisiin, tilanteisiin tai paikkoihin. Kielen tulisi olla neutraalia, eikä sen tulisi sisältää suuria tunnelatauksia, jotka lapsi voi ymmärtää eri tavalla kuin haastattelija. Siinä tulisi myös välttää vaikeita aikaa tai koskettamista koskevia ilmaisuja, koska lapsella ei vielä välttämättä ole kykyä ymmärtää näitä asioita samalla tavoin kuin aikuinen. Tutkimusten mukaan lapset tuottavat eniten juridisesti merkittävää tietoa, kun heidän annetaan kertoa asiasta spontaanisti tai heille esitetään lyhyitä yksinkertaisia kysymyksiä.⁸⁴

Haastattelun aluksi haastattelija esittelee itsensä ja tekee lapselle selväksi, että hän voi keskeyttää, kysyä ja korjata kuulustelijaa, jos tämä tulkitsee tai ymmärtää lasta väärin. Tässä vaiheessa lapselle kerrotaan myös siitä, ketkä muut henkilöt mahdollisesti seuraavat haastattelua videolinkin välityksellä sekä se, että haastattelu tallennetaan videolle. Lapselle on myös kerrottava totuuden puhumisen tärkeydestä. Haastattelurungon suomalaiseseen versioon on myös lisätty osa, jossa lapselle ilmoitetaan, ettei hänen tarvitse kertoa mitään, ellei halua.⁸⁵ Tätä voitaneen pitää perusteltuna, sillä oikeuskäytännössä (KKO 2000:71) on lähdetty siitä, että asianomistajan ei tarvitse häntä oikeudenkäynnissä kuulusteltaessa kertoa mitään eikä vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin, joten säännökset todistajan oikeudesta kieltäytyä todistamasta läheistään vastaan eivät koske asianomistajaa, ja asianomistajan kieltäytyessä kertomasta mitään, todisteena voidaan käyttää hänen esitutkinnassa antamaansa kertomusta.

Ennen varsinaisen kuulustelun aloittamista lapsen kanssa tulisi harjoitella vapaata kerrontaa keskustelemalla muista kuin rikosepäilyyn liittyvistä asioista. Vapaan ker-

⁸² Poliisihallitus 2011 s. 5–6, Santtila ym. (toim.) 2008 s. 469 ja 473–475, Hirvelä 2006 s. 368–376 ja Taskinen (toim.) 2003 s. 80–81 ja 151–158.

⁸³ Taskinen (toim.) 2003 s. 80.

⁸⁴ Korkman ym. 2008 s. 41–45 ja 49–51.

⁸⁵ Taskinen (toim.) 2003 s. 80–81 ja 151–158. Ks. kuitenkin Hirvelä 2006 s. 371 ja siinä mainitut lähteet sekä Santtila ym. (toim.) 2008 s. 473–475, joissa on kritisoitu viimeksi mainittua kohtaa, koska se antaa lapselle ristiriitaisen viestin siitä, että hänen toivotaan kertovan, mutta hänen ei sitä kuitenkaan tarvitse tehdä. Myöskään Poliisihallituksen vuonna 2011 annettuun ohjeeseen (s. 5–6) ei ole otettu mainintaa siitä, että lapselle pitäisi kertoa hänen oikeudestaan olla kertomatta asiasta.

ronnan avulla on mahdollista selvittää lapsen kehitys ja kielellinen taso sekä esimerkiksi lapsen käyttämät nimitykset vaikkapa sukupuolielimistä ja sukupuoliasioista.⁸⁶ Sen avulla myös valmistellaan lasta tavallisuudesta poikkeavaan keskustelutyylisiin, jossa lapsi toimii tietojen antajana.⁸⁷

Lapsen pääkuulustelu jakautuu niin sanottuun vapaan kerronnan vaiheeseen ja tarkentavan kuulustelun vaiheeseen. Haastattelun tulisi alkaa avoimilla kysymyksillä, ja ohjaavia kysymyksiä tulisi käyttää vasta tämän jälkeen. Lapsen haastattelun aloittaminen voi olla vaikeaa, koska lapsi ei välttämättä tiedä, mistä hänen oletetaan puhuvan haastattelussa. NICHD-rungon mukaan kysytään ensin, tietääkö lapsi, miksi hän on tullut haastatteluun. Jos aiheeseen ei päästä tämän kysymyksen avulla, eikä lapsi ole vielä kertonut mitään, pyritään kysymään tilanteesta, jossa lapsi on mahdollisesti kertonut epäilystä. Jos lapsi ei vielääkään ymmärrä, mistä on kyse, voidaan asiasta joutua kysymään tarkemmin.⁸⁸

Luotettavin näyttö asiasta saadaan lapsen spontaanilla kertomuksella.⁸⁹ Vapaan kerronnan avulla lapsi antaa usein kuitenkin vain niukkasanaisen vastauksen, ja asiaa joudutaan tarkentamaan tarkentavilla kysymyksillä. Tarkentavan kuulustelun vaiheessa käydään myös uudelleen läpi lapsen kertomus. Tässä vaiheessa selvitetään lapsen käyttämien termien merkitykset, epäselvyydet ja ristiriidat. Kuulustelussa käytetään avoimia ilmaisuja, joilla pyritään saamaan lapsi palauttamaan mieleensä yksityiskohtia. Ilmaisut voivat olla yleisiä tai liittyä lapsen mainitsemaan asiaan. Ohjaavilla kysymyksillä lasta pyydetään kertomaan lisää yksityiskohtia ja tarkentamaan seikkoja, joista hän on jo aikaisemmin kertonut. Selkeyttäviä ilmaisuja käytetään, mikäli haastattelija ei kuullut tai ymmärtänyt mitä lapsi sanoi. Tärkeää on huomata, että tarkentavankin kuulustelun vaiheessa käytetään vain niitä samoja sanoja ja ilmaisuja, joita lapsi on itse aikaisemmassa kertomuksessaan käyttänyt. Kysymykset siis ankkuroidaan lapsen itsensä käyttämään ilmaisuun ja pyydetään häntä kertomaan siitä tarkemmin.⁹⁰

Haastattelijan tulisi pysyä koko haastattelun ajan rauhallisena ja neutraalina. Haastattelijan tulee esimerkiksi välttää tunnelatauksia puhuessaan epäilystä rikoksesta, koska pieni lapsi saattaa tällöin ajatella kaiken johtuvan hänestä ja olevansa syyllinen kuulusteluihin. Haastattelijan tulisikin toistaa vain niitä sanoja ja ilmaisuja, joita lapsi

⁸⁶ Haastattelutilanteessa on myös hyvä pitää lähellä ihmisen kokovartalokuvaa, jonka avulla voidaan tarvittaessa tarkistaa lapsen ruumiinosista käyttämiä nimiä.

⁸⁷ Ks. Santtila ym. (toim.) 2008 s. 474, Korkman 2006 s. 20–24 ja Taskinen (toim.) 2003 s. 151. Monelle lapselle tällainen keskustelutyylillä on vierasta ja lapset saattavat jopa itse pyytää, että haastattelija esittäisi heille tarkkoja kysymyksiä.

⁸⁸ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 474–475, Hirvelä 2006 s. 373–375 ja Taskinen (toim.) 2003 s. 76–81.

⁸⁹ Korkman ym. 2008 s. 49.

⁹⁰ Taskinen (toim.) 2003 s. 76–81. Ks. myös Santtila ym. (toim.) 2008 s. 461–465 ja Hirvelä 2006 s. 373–375. Stakesin ohjeessa on tarkemmin listattu lapsen haastattelussa suositeltavia helpottavia, selkiyttäviä, avoimia ja ohjaavia ilmauksia sekä haastattelussa vältettäviä vaihtoehtoilmaisuja, yksityiskohtaisia johdattelevia ilmaisuja, yleisiä johdattelevia ilmaisuja ja epäselviä ilmaisuja.

on itse käyttänyt epäilystä rikoksesta. Haastattelijan on pyrittävä pysymään avoimena vaihtoehtoisille selityksille epäilyyn ja viestitettävä lapselle kysymyksillään ja käyttäytymisellään haluavansa tietää lapsen omista kokemuksista ja ajatuksista. Tämä ei tarkoita, ettei haastattelijä voisi olla empaattinen suhtautumisessaan lapseen. Empaattiset kommentit eivät kuitenkaan saa olla johdattelevia.⁹¹

Yksittäisen kysymyksen muotoilusta ei aina välttämättä voida päätellä, onko se johdatteleva vai ei. Tämän arvioimiseksi on tarpeen tietää, onko lapsi maininnut kysymyksessä esiin tuotuja seikkoja aikaisemmin haastattelun aikana vai tuoko kuulustelija nämä seikat oma-aloitteisesti mukaan haastatteluun.⁹² Olennaista on siis se, kuinka paljon tietoa lapsi itse tuo esiin haastattelussa verrattuna haastattelijan esiin tuomaan tietoon.⁹³ Tätä arviointia tehtäessä lapsen litteroitu eli auki kirjoitettu kuulustelukertomus kuulustelijan esittämine kysymyksineen on hyvä apu. Poliisihallituksen ohjeen mukaan tallennetut lapsen kuulustelut puretaan auki sanasta sanaan paperiversioksi.⁹⁴ Litteroitua kertomusta voidaan analysoida siten, että ryhmitellään kronologisesti kuulustelijan tekemät kysymykset ja lapsen niihin antamat vastaukset vierekkäin. Tällöin sen kontrolloiminen, kenen ilmaisemana jokin seikka on kuulustelussa noussut ensi kertaa esille, on helpompaa.⁹⁵

Johdattelun osalta mielenkiintoinen on korkeimman oikeuden ennakkopäätös 2006:107. Tapauksessa oli kysymys kehitykseltään viivästyneen 9-vuotiaan kuulemisesta epäillyn lapsen seksuaalisen hyväksikäytön johdosta. Käräjäoikeus oli tuomiossaan pitänyt ongelmallisena, että lapsen kertomus oli syntynyt vähän ”auttaen” ja kuulustelija oli ”johdatellut” kuulusteltavaa. Lapsen äidin kertoman mukaan asiasta puhuminen oli ollut lapselle vaikeata, minkä vuoksi johdattelu oli käräjäoikeuden mielestä ymmärrettävää. Korkein oikeus totesi kuitenkin havainneensa, että kuulustelija oli videoiduissa kuulusteluissa toiminut asianmukaisesti ja tilanteen vaatimalla tavalla eikä ollut sopimattomasti auttanut tai johdatellut lasta. Videotallenteesta kävi selvästi ilmi, että lapsen oli ollut vaikea kertoa tapahtumista. Tästä syystä korkeimman oikeuden mukaan oli luonnollista, että kuulustelija oli joutunut eri tavoin käynnistämään keskustelua ja lähestymään lapselle vaikeita asioita. Lapsen kertomuksen oli kuitenkin annettu kiireettömästi rönsyillä, ja keskustelun ohjaaminen hyväksikäytön teemaan oli tapahtunut luontevasti ja hienovaraisesti joskin määrätietoisesti. Lapsen kertomus antoiakin pääosiltaan spontaanin ja uskottavan vaikutelman.

Ratkaisusta voitaneen vetää se johtopäätös, että joskus kuulusteluissa on tarpeen ohjata lapsi kertomaan asiasta, eikä tämä välttämättä tee kertomuksesta epäluotettavaa. Myös oikeuspsykologisessa kirjallisuudessa on katsottu, että johdattelun vaaraa

⁹¹ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 475–477 ja Korkman 2006 s. 26–27.

⁹² Taskinen (toim.) 2003 s. 76–77.

⁹³ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 480.

⁹⁴ Poliisihallitus 2011 s. 7.

⁹⁵ Tästä menetelmästä on kerrottu tarkemmin esimerkiksi oikeusministeriön tuomareille vuonna 2012 järjestämässä oikeuspsykologiaa koskevassa koulutuksessa, jossa kouluttajina toimivat psykologian tohtorit Katariina Finnilä, Julia Korkman ja Pekka Santtila.

ei pidä liioitella. Haastatteluisissa on usein tarpeen esittää joitain vaihtoehtokysymyksiä. Lapsen kertomus kaatuu harvoin yksittäisen johdattelevan kysymyksen varaan, ellei nämä ole voimakkaasti muuttaneet lapsen kertomusta. Ratkaisevaa tältä osin on se, kuinka paljon tietoa lapsi on itse tuonut esiin haastattelussa.⁹⁶

Korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluja voidaan kuitenkin pitää ongelmallisina sen vuoksi, että niistä ei ilmene, minkälaisia haastattelijan esittämien kysymykset olivat olleet ja kenen suusta syytteen kannalta olennainen tieto oli ensimmäistä kertaa tullut. Kun käräjäoikeuden tuomiosta ilmenee, että lapsen kertomus oli syntynyt ”auttaen” ja kuulustelija ”johdatellut” kuulusteltavaa, informatiivista olisi, jos korkein oikeus olisi perusteluissaan tarkemmin selventänyt kuulusteluissa käytettyjen kysymysten ja keskustelun avaamisen sisältöä. Selvää on, että mikäli lapsen on vaikea puhua aiheesta tai mikäli hän ei tiedä, mistä aiheesta hänen olisi tarkoitus puhua, kuulustelijan on välttämätöntä johtaa keskustelua haluttuun suuntaan. Tämä ei saa kuitenkaan johtaa siihen, että tiedot tulevat kuulusteluissa ensimmäistä kertaa esiin kuulustelijan, ei kuulusteltavan toimesta.

3.6.3 Vastakuulustelu

Vastakuulustelun tarkoituksena on antaa epäillylle mahdollisuus esittää lapselle omia kysymyksiään. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 11 §:n 2 momentissa edellytyksenä lapsen tallennetun kertomuksen käyttönä todisteena on, että vastaajalle on varattu tilaisuus esittää asianomistajalle kysymyksiä.⁹⁷ Kuten edellä on todettu, oikeuspsykologisessa kirjallisuudessa on oltu melko yksimielisiä siitä, että lapset ovat erityisen alttiita johdattelulle⁹⁸, joten johdattelevia kysymyksiä ei sen vuoksi tulisi heidän kuulemisessaan lähtökohtaisesti käyttää edes vastakuulusteluvaiheessa.

Esittämällä lapselle johdattelevia kysymyksiä, ei välttämättä saada testattua sitä, onko lapsen kertomus luotettava, koska todennäköistä on, että hän menee aikuista helpommin mukaan johdatteluun. Tästä syystä rikoksissa, joissa asianomistajana on lapsi, epäillylle ei ole mahdollisuutta varata vastaavaa vastakuulustelutilaisuutta kuin muissa rikosasioissa. Vastakuulustelumahdollisuuden voitaisiinkin ajatella olevan enemmän sitä, että epäillylle annetaan mahdollisuus sen avulla hankkia lisäinformaatiota selvittämällä ja testaamalla sellaisia vaihtoehtoisia tapahtumainkuluja, joita kuulustelija ei ole tutkimussuunnitelmassa itse huomannut tai halunnut tuoda esille.⁹⁹

⁹⁶ Santtila ym. (toim.) 2008 s. 480.

⁹⁷ Mikäli kysymysten tekemahdollisuutta ei ole varattu, kertomusta vaivaa kontradiktorisuuspuute, mikä on otettava huomioon näytön riittävyttä arvioitaessa. Tältä osin kysymys on näytön arvioinnin oikeudellisesta puolesta, johon ei tämän kirjoituksen puitteissa ole mahdollista sen tarkemmin perehtyä. Ks. asiasta tältä osin tarkemmin esimerkiksi KKO 2007:100, Hirvelä 2006 s. 199–202 ja Ojala 2012 s. 230–235.

⁹⁸ Poliisihallitus 2011 s. 6, Santtila ym. (toim.) 2008 s. 466, Korkman 2006 s. 20–24, Taskinen (toim.) 2003 s. 76–79, Haapasalo ym. 2000 s. 92–94, Garven ym. 1998, Bruck ym. 1998 ja O Donohue ym. 1996.

⁹⁹ Ks. tutkimussuunnitelmasta ja vaihtoehtoisista tapahtumainkuluista Taskinen (toim.) 2003 s. 63–64.

Vastakuulustelu-oikeuden toteuttaminen esitutkinna ei silti vastaa sen toteuttamista oikeudenkäynnissä. Rikoksen esitutkinta suoritetaan poliisin toimesta, ja sen tarkoituksena on selvittää, onko rikos tapahtunut. Esitutkintavaiheessa ei ole tiedossa, mistä rikoksesta epäiltyä tullaan mahdollisesti myöhemmin syyttämään, eikä epäillyllä ole vielä tuossa vaiheessa tiedossa, mitä kaikkia seikkoja hänen on puolustuksessaan otettava huomioon. Esitutkintalain 1 luvun 11 §:n lähtökohtana on, että asianosaisella on oikeus saada tietoonsa, mitä esitutkinna on käynyt ilmi, niin pian kuin siitä ei voi aiheutua haittaa rikoksen selvittämiseksi.

Tutkintaa suorittavan poliisin harkinnassa on siten se, aiheutuuko tiedon antamisesta haittaa rikoksen selvittämiseksi, joten epäillylle ei ole välttämättä annettava käyttöön kaikkea tutkinna kertynyttä aineistoa vielä siinä vaiheessa, kun hänelle varataan tilaisuus esittää kysymyksiä asianomistajalle. Esitutkintalaissa ei ole myöskään säädetty pää- ja vastakuulustelun toteuttamisesta silmällä pitäen tällaisia tilanteita, joissa asianomistajan esitutkinna antama kertomus tallennetaan videolle ja esitetään myöhemmin todisteena oikeudenkäynnissä. Tutkintaa suorittavan poliisin päätettävissä on siten esimerkiksi se, miten, missä vaiheessa ja kenen toimesta kysymykset voidaan esittää.

Poliisihallituksen ohjeessa on lähdetty siitä, että rikoksesta epäillylle tulisi esittää lapsen kuulustelu mahdollisimman pian kuulustelun jälkeen. Ohjeessa on huomiotu se, että lapsen uusintakuulustelun tekeminen pitkän ajan kuluttua alkuperäisestä kuulustelusta vähentää kertomuksen luotettavuutta ja saattaa aiheuttaa lisäkärsimystä lapselle. Toisaalta ohjeessa on silti lähdetty siitä, että rikoksesta epäillyn ei tulisi ainkaan tutkinna alkuvaiheessa sallia seurata reaaliaikaisesti lapsen kuulustelua. Epäillyn tulisi pääsääntöisesti kirjallisesti laatia ne kysymykset, joita hän toivoo esitettävän lapselle. Poliisi voi tarvittaessa muokata kysymyksiä siten, että niiden esittäminen on lapselle sopivaa. Alatyylisiä kysymyksiä, törkeyksiä tai asian kannalta epärelevantteja kysymyksiä ei tule sallia. Kysymykset eivät saa muodoltaan olla myöskään johdattelevia, ja niitä voidaan muokata siten, että lapsi voi antaa niihin vastauksen mahdollisimman itsenäisellä kerronnalla. Kysymykset voidaan esittää lapselle joko suoraan epäillyn toimesta tai kuulustelijan välityksellä.¹⁰⁰

Poliisihallituksen ohjeessa ei oteta riittävän tarkkaan kantaa siihen, miten nopeasti vastakuulustelumahdollisuus pitäisi pääkuulustelun jälkeen toteuttaa tai siihen, mitä tietoja epäillyllä tulisi olla käytössään siinä vaiheessa, kun hänelle annetaan tilaisuus vastakuulusteluun. Tätä voidaan pitää ongelmallisena. Lisäksi ongelmallisena voidaan pitää sitä, että ohjeen mukaan kysymykset voidaan esittää lapselle myös suoraan epäillyn toimesta.

Jotta vastakuulustelumahdollisuuden varaaminen olisi todellinen, se tulisi järjestää mahdollisimman nopeasti pääkuulustelun jälkeen, siis käytännössä heti, kun lapsi on kuulemiseen kykenevä. Myös uhrien suojelua koskevan direktiivin 20 artiklassa

¹⁰⁰ Poliisihallitus 2001 s. 7–8.

on edellytetty, että uhrin kuulustelut suoritetaan ilman aiheetonta viivytystä. Tauon pitämistä pää- ja vastakuulustelun välissä ei voida pitää parhaana mahdollisena menettelytapana, vaan toivottavaa olisi, että vastakuulustelu voitaisiin järjestää saman tien rasittamatta lasta enää uudelleen.¹⁰¹ Vastakuulustelun toteuttaminen ilman taukoa ei kuitenkaan liene edes käytännössä mahdollista ainakaan alle 12-vuotiaiden lasten osalta, koska heidän kuulustelemistaan yli tunnin pitäisi välttää.¹⁰² Lisäksi epäillylle on joka tapauksessa ennen vastakuulustelun järjestämistä varattava mahdollisuus perehtyä lapsen aikaisempaan kuulusteluun.

Poliisihallituksen ohjeessa ei ole tarkemmin perusteltu sitä, miksi epäillyn ei tulisi ainakaan tutkinnan alkuvaiheessa sallia seurata reaaliaikaisesti lapsen kuulustelua. Tätä voisi puoltaa ainakin se, että tutkinnan alkuvaiheessa epäillylle ei voitaisi tutkinnallisista syistä vielä paljastaa kaikkea tutkinnassa ilmi tullutta materiaalia. Lisäksi sitä voisi puoltaa se, että lapsen saattaa olla vaikea kertoa asiasta, kun hän tietää, että kuulustelua seuraa myös rikoksesta epäilty. Toisaalta näkemystä vastaan puhuu se, että epäillyn oikeuksiin puuttuminen pitäisi toteuttaa niin vähäisissä määrin kuin mahdollista.¹⁰³

Selvää on, että epäillyn oikeuteen puolustautua puututaan vähemmän, mikäli hänelle varataan mahdollisuus reaaliaikaisesti seurata asianomistajana olevan lapsen kuulustelua ja sen etenemistä. Tältä osin merkityksellistä on myös se, että epäillylle tulisi pyrkiä ennen vastakuulustelun järjestämistä antamaan perehdyttäväksi kaikki se tieto, joka esitutkinnassa on kertynyt. Tällöin hänellä on paremmat mahdollisuudet arvioida, minkä sisältöisenä mahdollinen syyte tullaan myöhemmin esittämään ja siten paremmat mahdollisuudet suunnitella, minkälaisia seikkoja hänen tulee vastakuulustelussa ottaa huomioon.

Poliisihallituksen ohjeessa ei ole myöskään tarkemmin perusteltu sitä, millaisissa tilanteissa epäilty voisi itse suoraan esittää kysymyksensä lapselle. Kuten edellä todettu, ohje on tältä osin ongelmallinen. Stakesin ohjeessa ja lain esitöissä on lähdetty siitä, että haastattelijan tehtävänä on välittää ja muokata kysymykset¹⁰⁴ ja varmistua muun muassa siitä, että ne eivät ole johdattelevia. Kysymysten muokkaamisesta ei kuitenkaan saa seurata, että se tekee tyhjäksi epäillyn oikeuden vastakuulusteluun.¹⁰⁵ Myös uhrien suojelua koskevan direktiivin 23 artiklassa on edellytetty, että lapsia kuulustelisi lähtökohtaisesti aina sama ihminen ja että seksuaalisen väkivallan, sukupuoleen perustuvan väkivallan tai läheisväkivallan uhrien kaikki kuulustelut suorittaisi lähtökohtaisesti uhrin kanssa samaa sukupuolta oleva henkilö.

¹⁰¹ Hirvelä 2006 s. 375.

¹⁰² Poliisihallitus 2011 s. 6.

¹⁰³ Ks. tältä osin esimerkiksi luvussa kaksi mainitut Suomea koskevat EIT:n ratkaisut.

¹⁰⁴ Hirvelä 2006 s. 376, HE 52/2002 vp. s. 43 ja HE 190/2002 vp. s. 23.

¹⁰⁵ Taskinen (toim.) 2003 s. 75.

4. Loppupäätelmiä

Lapsen kuuleminen, kun epäillään häneen kohdistunutta seksuaali- tai väkivaltarikosta, pitäisi aina toteuttaa siihen perehtyneen henkilön toimesta mahdollisimman nopeasti rikosepäilyn syntymisen jälkeen. Nykyisellään laissa ei ole säädetty siitä, miten nopeasti lapsen kuuleminen pitää toteuttaa, mitä voidaan pitää puutteena. Kuulemisen toteuttamisella ja haastattelijan käytöksellä on ratkaiseva merkitys lapsen kertomuksen luotettavuuteen, joten kuuleminen tulisi valmistella asianmukaisesti ja siitä tulisi laatia erillinen kuulemissuunnitelma. Suunnitelman keskeisenä tehtävänä on kerätä tietoa lapsesta ja hänen taustastaan sekä rikosepäilyn yksityiskohdista. Näiden tietojen avulla haastattelijasta pystyy arvioimaan lapsen kehitystasoa ja rikosepäilylle muita vaihtoehtoisia selityksiä. Haastattelijan tulisi pitää nämä vaihtoehtoiset selitykset mielessä koko kuulemisen ajan ja pysyä muutoinkin kaikin tavoin neutraalina.

Lapsen haastattelu tulisi suorittaa niin sanotun strukturoidun NICHDRungon perusteella. Sen mukaan lapsen kanssa käydään ensin harjoitushaastattelu, jonka avulla on mahdollista selvittää lapsen kyky kertoa asioista ja myös opetella lapsen kanssa avointa kerrontaa. Varsinainen haastattelu voidaan ajatuksellisesti jakaa pää- ja vastakuulusteluvaiheeseen. Pääkuulustelussa otetaan vastaan lapsen itsenäinen kertomus, jota voidaan tarkentaa avoimin, lapsen itsensä esittämiin seikkoihin ankkuroiduin kysymyksin. Vastakuulustelussa annetaan epäilylle mahdollisuus esittää lapselle kysymyksiä kuulustelijan välityksellä. Vastakuulustelua ei voida kuitenkaan täysin rinnastaa oikeudenkäynnissä vastaanotettavaan vastakuulusteluun, koska lapsen kohdalla johdattelevia kysymyksiä ei tulisi sallia ja koska siihen liittyy muitakin menettelyllisiä puutteita, kuten se, että epäilyllä ei vielä tuossa vaiheessa ole tiedossa, mistä teosta häntä mahdollisesti tullaan myöhemmin syyttämään.

Haastattelukertoja ei tulisi olla enempää kuin kolme, ja yksittäisen haastattelun kesto tulisi sovitaa lapsen kykyyn keskittyä tämäntyyppiseen asiaan. Kuulemisolosuhteiden tulisi olla lapselle sopivia, ja kaikkea ylimääräistä materiaalia tulisi välttää, jotta lapsi ei alkaisi keskittyä niihin haastattelun sijasta. Käytetyn kielen tulisi olla mahdollisimman yksinkertaista ja neutraalia, ja haastattelijan olisi keskityttävä ainoastaan objektiivisen totuuden etsimiseen, ei lapsen hoitamiseen. Haastattelijan ja terapeutin rooleja ei siten ole mahdollista yhdistää. Kuuleminen pitäisi toteuttaa saman henkilön toimesta, ja tilaisuudessa ei tulisi muutoin kuin poikkeustapauksessa olla muita kuin haastattelijaa ja lapsi. Lapselle on kerrottava hänen velvollisuudestaan puhua totta ja siitä, että kuuleminen videoidaan ja että sitä mahdollisesti seuraa muita ihmisiä.

Lapset ovat erityisen alttiita johdattelulle, joten haastattelijan ei tulisi painostaa tai johdatella lasta kertomaan rikosepäilystä. Selvää on kuitenkin se, että mikäli lapsen on vaikea kertoa asiasta tai hän ei esimerkiksi ymmärrä, mistä hänen pitäisi kertoa, haastattelijasta saattaa olla pakotettu viittaamaan rikosepäilyyn mainitsematta kuitenkaan epäilyn nimeä tai muutoinkaan rikosepäilyn kannalta tärkeitä yksityiskohtia. Keskeistä on se, että haastattelijasta ei tuo esiin rikosepäilyn kannalta oleellisia seik-

koja, koska tällöin ei voida tietää, ovatko yksityiskohdat tulleet lapsen tietoisuuteen haastattelijan toimesta. Koko haastattelun ajan on tärkeää, että haastattelijan itse pitää kaikki vaihtoehtoiset selitykset mielessään, jotta hän kykenee pysymään neutraalina. Mikäli lapsi ei kerro mitään rikosepäilystä, haastattelua ei voida yksin tällä perusteella jatkaa.

Lähteet

Kirjallisuus ja virallislähteet

- Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi esitutkintalain ja pakkokeinolain sekä eräiden niihin liittyvien lakien muuttamisesta (HE 52/2002 vp.).
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi oikeudenkäymiskaaren eräiden todistelua, kiireelliseksi julistamista ja ylimääräistä muutoksenhakua koskevien säännösten muuttamisesta (HE 190/2002 vp.).
- Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain, oikeudenkäymiskaaren ja eräiden muiden lakien rikosasioiden käsittelyä käräjäoikeudessa koskevien säännösten muuttamisesta (HE 271/2004 vp.).
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä (HE 126/2008 vp.).
- Hallituksen esitys eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi (HE 222/2010 vp.).
- Hirvelä, Päivi:* Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. WSOYpro, Helsinki 2006.
- Hirvelä, Päivi:* Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen. WSOYpro, Helsinki 2007.
- Korkman, Julia:* How (not) to Interview Children. Interviews with Young Children in Sexual Abuse Investigations in Finland. Åbo Akademy. Turku 2006.
- Ojala, Timo:* Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset. Edita, Helsinki 2012.
- OMML 69/2012:* Todistelu yleisissä tuomioistuimissa. Todistelutoimikunnan mietintö. Oikeusministeriö. 2012.
- Pellonpää, Matti – Gullans, Monica – Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti:* Euroopan ihmisoikeussopimus. Talentum, Helsinki 2012.
- Santtila, Pekka:* Explorations in the Psychology of Testimony. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 7. Espoo 1999.
- Santtila, Pekka ja Weizmann-Henelius, Ghitta (toim.):* Oikeuspsykologia. Edita, Helsinki 2008.
- Taskinen, Sirpa (toim.):* Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Stakes. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2003.
- Virolainen, Jyrki – Martikainen, Petri:* Tuomion perusteleminen. Talentum, Helsinki 2010.

Oikeuskäytäntö

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut

X ja Y v. Alankomaat (26.3.1985)

W. v. Suomi (24.4.2007)

B. v. Suomi (24.4.2007)

A.H. v. Suomi (10.5.2007)

F ja M v. Suomi (17.7.2007)

A.L. v. Suomi (27.1.2009)

D. v. Suomi (7.7.2009)

A v. Kroatia (14.10.2010)

Korkeimman oikeuden ratkaisut

KKO 2000:71

KKO 2006:107

KKO 2007:100

KKO 2008:68

KKO 2008:84

Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisut (högsta domstolen)

NJA 1980 s. 725

NJA 1988 s. 40

NJA 1992 s. 446

NJA 1996 s. 176

NJA 2005 s. 712

Muut lähteet

Bruck, Maggie – Ceci, Stephen J. & Hembrook, Helene: Reliability and Credibility of Young Children's Reports – From Research to Policy and Practise. American Psychologists. 1998.

Vol 53, No 2 (Suomenkielinen käännös: Nuorten lasten tapahtumakuvausten luotettavuus ja totuudenmukaisuus – Tutkimuksesta toimintamalleihin ja käytäntöön. Käännös: APA:n luvalla Sexpo säätiön työryhmä).

Fu, Genye – Evans, Angela D. – Xu, Fen – Lee, Kang: Young children can tell strategic lies after committing a transgression. Journal of Experimental Child Psychology. 2012. No 113.

Garven, Sena – Wood, James M. – Mallpass, Roy S. & Shaw, John S. III: More Than Suggestions: The Effect of Interviewing Techniques From the McMartin Preschool Case. Journal of Applied Psychology. 1998. Vol 83, No 3 (Suomenkielinen käännös: Enemmän kuin johdateltu: Mc Martin tapauksessa käytettyjen haastattelumenetelmien vaikutus. Käännös APA:n luvalla Sexpo säätiön työryhmä).

Humppi, Sanna-Mari ja Ellonen, Noora: Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö. Tapausten tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisten yhteistyö. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 40/2010. Tampere. 2010. Osoitteessa: [http://www.poliisiammattikorkeakoulu.fi/poliisi/poliisioppilaitos/home.nsf/files/Tutkimuksia%2040_web_valmis/\\$file/Tutkimuksia%2040_web_valmis.pdf](http://www.poliisiammattikorkeakoulu.fi/poliisi/poliisioppilaitos/home.nsf/files/Tutkimuksia%2040_web_valmis/$file/Tutkimuksia%2040_web_valmis.pdf)

Korkman, Julia – Santtila, Pekka – Drzewiecki, Tove – Sandnabba, Kenneth N.: Failing to keep it simple: Language use in child sexual abuse interviews with 3-8-year old children. Psychology, Crime & Law. 2008. No 14.

O Donohue, William & Fanetti, Matthew: Assessing the Occurrence of Child Sexual Abuse: an Information Processing. Aggression and Violent Behaviour. Vol 1. No 3. 1996 (Suomenkielinen käännös: Lasten seksuaalisen hyväksikäytön arviointi: Lähtökohtana lapsen tapa käsitellä tietoa ja hypoteesien testaus. Käännös: Sexpo säätiön työryhmä).

Poliisihallituksen ohje: Lapsen kohtaaminen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa. Nro 2020/2011/1610. Poliisihallitus. 2011.

Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:30: Lasten seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen. Työryhmän muistio. STM. 2009. Osoitteessa: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39503&name=DLFE-9918.pdf